

Gekomen om terug te gaan maar gebleven

Een onderzoek naar framing van beleidsmaatregelen door de Nederlandse regering ten aanzien van de opvang van Molukkers in Nederland tussen 1951 en 1970

Masterscriptie Politiek en Parlement
Sophie Hooyman
S4232631
Onder begeleiding van prof. dr. W.P.
van Meurs
12 juni 2017
Radboud Universiteit Nijmegen

Voorwoord

Deze scriptie vormt de afronding van de Masteropleiding Politiek en Parlement aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. De scriptie gaat over de framing van overheidsbeleid omtrent de opvang van Molukkers na de dekolonisatie van Nederlands-Indië.

Mijn interesse voor dit onderwerp is gewekt door verschillende verhalen die ik heb gehoord tijdens mijn opleiding tot museumgids bij museum Bronbeek in Arnhem. Het fascineert me hoe een groep mensen naar een land kwam aan de andere kant van de wereld met een verwachting dat dit tijdelijk zou zijn, maar dat het grootste gedeelte van de groep er 66 jaar later nog steeds is.

Tijdens de interessante colleges van mw. dr. M. Leenders over migrantenpolitiek in Nederland werd mijn interesse voor dit onderwerp verder gewekt en kreeg ik het idee voor een concreet onderzoek. In het archief van het voormalig Moluks Museum Maluku heb ik onderzoek naar bronnen over dit onderwerp kunnen doen. Ik wil graag van de gelegenheid gebruik maken om alle medewerkers van dit archief te bedanken voor deze kans.

Graag wil ik mijn begeleider prof. dr. Wim van Meurs bedanken voor de fijne begeleiding. Daarnaast wil ik ook mijn familie en vrienden bedanken voor het kritisch becommentariëren van mijn scriptie en de steun tijdens mijn gehele opleiding.

Afkortingen en begrippenlijst

BPRMS	Badan Perwakilan Rajat Maluku Selata, een Molukse belangenorganisatie die zich voornamelijk inzette voor de RMS.
CAZ	Commissariaat Ambonezenzorg, een overheidsinstantie belast met de organisatie rondom de opvang van Molukkers vanaf 1952.
Kleine Ambon commissie	Een samenwerking van ministeries belast met de opvang van Molukkers tussen 1951-1952. De commissie bestond uit vertegenwoordigers van ministeries van Binnenlandse Zaken, Wederopbouw en Huisvesting, en Uniezaken en Overzeese Rijksdelen.
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, koloniaal leger van Nederland tussen 1830 en 1950.
Pertemuan	Een tijdschrift uitgegeven tussen 1954 en 1966 door het CAZ in de Molukse woonoorden.
RMS	Republik Maluku Selatan, een onafhankelijke Molukse staat.
Zelfzorg	Het principe dat de overheid Molukkers niet meer volledig voorzag in onderhoud.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding en historische achtergrond	5
De relatie tussen Nederland en Molukkers	
Tijdelijk naar Nederland	
Hoofdstuk 2: De geschiedenis van Molukkers in Nederland in de literatuur	10
Overheidsbeleid in de literatuur	
Recentere literatuur	
Opzet onderzoek en theoretisch kader	
Bronnen en methode	
Leeswijzer	
Hoofdstuk 3: Tijdelijk naar Nederland	21
Verantwoording beleid door overheid	
Verantwoording beleid in Pertemuan	
Hoofdstuk 4: Invoering Zelfzorg	28
Verantwoording beleid door overheid	
Verantwoording beleid in Pertemuan	
Hoofdstuk 5: Van woonoord naar woonwijk	34
Verantwoording beleid door overheid	
Verantwoording beleid in Pertemuan	
Hoofdstuk 6: Conclusie	41
Veranderende frames	
Invloed frames op het beleid	
Uitleiding: Molukkers in bredere context van integratiebeleid	46
Naoorlogs integratiebeleid	
Verzuilingstheze	
Literatuurlijst	51
Primaire literatuur	
Secundaire literatuur	

Hoofdstuk 1: Inleiding en historische achtergrond

Dat men deze mensen zou overbrengen in een klimaat en in een maatschappij, waaraan zij niet gewend zijn, waardoor zij zowel voor zich als voor de Nederlanders de bestaande moeilijkheden slechts zouden vergroten. Het grootste deel van deze groep Ambonnezen (...) zouden 'displaced persons' blijven.¹

Dit citaat is te lezen in overheidstukken uit 1951 waarin wordt gesproken over het overbrengen van Molukkers naar Nederland.² De Nederlandse regering zag zich genoodzaakt om de Molukse soldaten na de opheffing van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) naar Nederland over te brengen. Dit zou slechts een tijdelijke oplossing zijn. Nu, 66 jaar later, woont het grootste gedeelte van de Molukse gemeenschap nog steeds in Nederland. Er is tegenwoordig sprake van een goede integratie. Wel wonen veel Molukkers in Molukse woonwijken bij elkaar. Er zijn 45 gemeenten in Nederland die een aparte Molukse wijk kennen.³ Sommige Molukkers geloven nog steeds in een terugkeer naar een eigen onafhankelijke staat, 66 jaar nadat zij of hun voorouders arriveerden in de Rotterdamse haven.

In deze scriptie wordt onderzocht hoe de overheid het beleid formuleerde voor een mensen die zij zagen als 'displaced persons'. Hoe werd een groep beschreven die slechts tijdelijk in Nederland zou zijn, maar uiteindelijk zou blijven? Om dit onderzoek in te leiden wordt eerst een historische achtergrond geschetst. Vervolgens wordt literatuur over dit onderwerp besproken om dit onderzoek in te kunnen bedden in de historiografie.

¹ *Rijksbegroting voor Ministerie Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* (1951), 1900 XIII B9, p. 11.

² 'Molukkers' is geen neutrale term. In de jaren vijftig en zestig sprak de regering over Ambonezen. Dit werd veranderd aangezien niet alle mensen afkomstig waren van Ambon. De nieuwe term werd Zuid-Molukkers. Dit had een associatie met het politieke doel van een onafhankelijke staat, en werd het veranderd in 'Molukkers'. Er is geopperd het te veranderen in Molukse Nederlanders, maar dit werd niet gesteund in de Molukse gemeenschap. Tegenwoordig is de meest gangbare term 'Molukkers' of 'Molukse gemeenschap'. Daarom is gekozen om in deze scriptie te spreken van Molukkers. Er dient dus wel rekening gehouden te worden dat dit pas vanaf de jaren zestig een gangbare term werd.

Zie Charlotte Laarman, *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten 1945-2005* (Leiden, 2013), 25.

³ Mark Duursma en Wilmer Heck, 'Nog 45 gemeenten hebben aparte Molukse wijk', *NRC.next* (19 mei 2017) <<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/05/19/nog-45-gemeenten-hebben-aparte-molukse-wijk-9344587-a1559706>> [geraadpleegd op 03-06-2017].

De relatie tussen Nederland en Molukkers

De Molukse eilanden, zo'n duizend in totaal, speelden al voor de periode van de VOC een belangrijke rol in wereldwijde handel. Al voor 1500 voeren Arabieren naar deze eilandengroep ten oosten van Indonesië. In 1512 zetten de Portugezen als eerste Europeanen voet aan wal. De Molukken werden populair vanwege een grote rijkdom aan kruiden en specerijen, met name nootmuskaat en kruidnagel.⁴ Toen na de VOC-tijd niet alleen handel maar ook bestuurlijke invloed een doel werd voor Nederland, werd het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) opgericht in 1830.⁵ Dit leger werd ingezet om gebiedsuitbreiding te bewerkstelligen en te behouden. In de zoektocht naar inheems personeel voor het KNIL werden ook Molukkers benaderd. Het aandeel Molukkers in het KNIL is nooit enorm geweest. In 1870 maakten er 820 Ambonese militairen deel uit van het KNIL dat op dat moment uit 30.000 man bestond.⁶ Toch is er een hardnekkig beeld ontstaan van Molukkers als de typische KNIL-soldaten. Molukkers werden gezien als een betrouwbare groep nieuwe werknemers, aangezien veel Molukkers christen waren. Ook zouden Molukkers geboren soldaten zijn door hun moedige karakter. Door deze beeldvorming maakten Molukkers aanspraak op betere posities in het leger dan andere inheemse groepen.

Toen de Japanse bezetting in Nederlands-Indië tijdens de Tweede Wereldoorlog ten einde was gekomen, ontstond er een machtsvacuüm. Onder andere Molukkers moesten het ontgelden bij Indonesische nationalisten. Tijdens deze chaotische periode, de zogenaamde *Bersiap*, keerde een groep van radicaal nationalistische Indonesiërs zich tegen hun Europese bezetters en iedereen die zij zagen als sympathisanten ervan. Nederland wilde de onafhankelijkheid van Indonesië niet erkennen en probeerde de opstanden met geweld neer te slaan tijdens de periode die de geschiedenis in is gegaan als de Politionele Acties. Een groot deel van de Molukse soldaten bleef trouw aan het Nederlands gezag.⁷ Onder grote internationale druk, voornamelijk vanuit de Verenigde Staten, staakte Nederland de Politionele Acties uiteindelijk. De onafhankelijkheid van Indonesië werd met de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 een feit. Met het dekolonisatieproces kwam er een einde aan 350 jaar Nederlandse bestuurlijke en militaire aanwezigheid in de Indische Archipel.

De functie van het KNIL was met de soevereiniteitsoverdracht overbodig geworden. Het KNIL werd opgeheven op 26 juli 1950. Er vond een overdracht van materieel en taken plaats naar het Indonesisch leger. Nederlandse KNIL-militairen reisden samen met werkloos geworden Nederlandse ambtenaren terug naar Nederland. Onduidelijker was wat er moest gebeuren met de Molukse KNIL-militairen. Ongeveer duizend Molukse KNIL-militairen maakten de overstap naar het Indonesische

⁴ Henk Smeets en Fridus Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006* (Amsterdam, 2006), 23.

⁵ De VOC werd opgeheven in 1798/1799.

⁶ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 31.

⁷ Ibidem, 37.

leger.⁸ Toch was dit voor de meeste Molukkers geen optie; de Indonesiërs waren immers jarenlang de vijand geweest. Teruggaan naar de Molukken en daar gedemobiliseerd worden was ook lastig. De Indonesische president Soekarno wilde af van de federalistische structuur van de republiek en streefde naar een centralistische staat. Verschillende federale staten sloten zichzelf aan bij de *Republik Indonesia* maar de weerstand onder de Molukse eilanden was groot. Zij wilden een onafhankelijke staat.⁹

Na verschillende politieke ontwikkelingen werd door de Molukkers uiteindelijk de *Republic Maluku Selatan* (RMS) uitgeroepen: een onafhankelijke Molukse staat. Deze staat werd niet officieel erkend op het internationale toneel. Niet alle Molukkers steunden de RMS, maar onder de Molukse KNIL-soldaten waren over het algemeen veel aanhangers. In het contract van de KNIL-soldaten was opgenomen dat de soldaten zelf mochten beslissen waar ze gedemobiliseerd werden. Veel Molukkers wilden op Ambon gedemobiliseerd worden zodat ze hier de onafhankelijkheidsstrijd van de RMS konden steunen. Logischerwijs probeerde de jonge Indonesische republiek dit te voorkomen. Nederland wilde geen druk op Indonesië uitoefenen om de fragiele band met de voormalig kolonie niet op het spel te zetten.¹⁰ Een Nederlandse rechter verbood de Nederlandse overheid om militairen op niet-eigen gebied te demobiliseren.¹¹

Ondertussen voerde de Verenigde Staten de druk om de dekolonisatie snel af te wikkelen steeds meer op. De KNIL-soldaten die nog geen keuze hadden gemaakt, zaten nog steeds op Java in de *tangsi's*, de legerkazernes. Naar schatting ging dit om 3750 Molukse ex-KNIL-militairen. Nederland zag zich uiteindelijk genoodzaakt om de Molukkers in dienst te nemen van het eigen Nederlandse leger en nam de voormalig KNIL-soldaten op in de Nederlandse Koninklijke Landmacht. In Nederland discussieerde de regering over allerlei bestemmingen voor de Molukkers. Gebieden als Nieuw-Guinea maar ook minder voor de hand liggende bestemmingen als Venezuela en Madagaskar passeerden de revue.¹² Uiteindelijk ging Indonesië ermee akkoord dat Molukkers naar Nederland overgebracht zouden worden. Hoewel dit voor beide partijen geen ideale oplossing was, werd dit toch uitgevoerd: de Molukse voormalig KNIL-militairen zouden naar Nederland komen. Op 21 maart 1951 arriveerde het eerste schip in de Rotterdamse haven. Het ging om 4000 KNIL-soldaten die samen met hun gezinnen naar Nederland kwamen.

⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 55.

⁹ Hans van Amersfoort, 'The waxing and waning of a diaspora: Moluccans in the Netherlands, 1950–2002', *Journal of Ethnic and migration studies* 30 (2004), 152-174, alhier 154; Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 38.

¹⁰ Van Amersfoort, 'Waxing and waning', 155.

¹¹ Justus Veenman, *Molukse jongeren in Nederland; integratie met de remainder* (Assen 2001), 18.

¹² Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 64.

Tijdelijk naar Nederland

Zowel de overheid als de Molukkers gingen er vanuit dat deze oplossing tijdelijk zou zijn en dat Molukkers binnen afzienbare tijd naar een al dan niet onafhankelijk RMS konden vertrekken.¹³ De gezinnen werden dan ook niet opgevangen in huizen maar in 51 zogenaamde woonoorden, verspreid over het land.¹⁴ Het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Wederopbouw en Huisvesting en het Ministerie van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen werkten samen om een goede huisvesting van de Molukkers te realiseren. De woonoorden bestonden uit voormalig militaire complexen, Duitse kampen, kloosters en villa's.¹⁵ Het grootste woonoord was Schattenberg, gelegen in het voormalig interneringskamp Westerbork. Bij aankomst in Nederland werden de Molukkers meteen ontslagen uit het leger. Nu de Molukse mannen geen werk meer hadden, voorzag de Nederlandse overheid de gezinnen in hun onderhoud. Het eten werd in een centrale keuken klaargemaakt.¹⁶ De kinderen gingen aanvankelijk niet naar reguliere scholen maar genoten 'Indonesisch onderwijs', dat zich richtte op een terugkeer in het Indonesische schoolsysteem.¹⁷

Waar de overheid aanvankelijk uitging van een verblijf van een paar maanden, bleek geleidelijk dat de maanden veranderden in jaren. Dit betekende dat er toch echt iets moest gaan gebeuren met de Molukkers in de Nederlandse samenleving. In 1956 werd van het idee afgestapt dat de overheid de Molukkers in onderhoud voorzag met de invoering van de 'Zelfzorg'. Molukkers moesten zelf zorgen voor brood op de plank. Ook al waren veel Molukkers al aan het werk, toch stuitte deze maatregel op veel verzet. De Molukkers zagen de invoering van deze regeling als het ontduiken van de verantwoordelijkheid die de Nederlandse overheid had voor de Molukse gemeenschap.¹⁸ In 1957 stelde de regering een onderzoeks- en adviescommissie in onder leiding van PvdA-politica Hilda Verwey-Jonker, om advies in te winnen over de toestand van de Molukkers. Niet alle aanbevelingen van de commissie werden niet opgevolgd, maar het rapport leidde wel tot het sluiten van de woonoorden. Molukkers werden gehuisvest in speciale woonwijken.¹⁹ Hiermee werd de integratie wel enigszins bevorderd, maar van een succesvolle integratie was tot aan de jaren tachtig van de vorige eeuw geen sprake.²⁰

De spanningen tussen de Molukse gemeenschap en de Nederlandse overheid bleven bestaan. Voornamelijk jongerenbewegingen vanuit de Molukse gemeenschap keerden zich van de Nederlandse

¹³ Fridus Steijlen 'Closing the 'KNIL chapter': a key moment in identity formation of Moluccans in the Netherlands', in Ulbe Bosma (red.), *Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands* (Amsterdam, 2012), 117-134, alhier 123.

¹⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 74.

¹⁵ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 90.

¹⁶ Ibidem, 91 en 96-97.

¹⁷ Ibidem, 97.

¹⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 147.

¹⁹ Veenman, *Molukse jongeren*, 18.

²⁰ Ibidem, 85.

samenleving af. Geïnspireerd door jongerenbewegingen zoals de Amerikaanse *Black Panthers* voerden ze actie voor hun ideaal van de RMS.²¹ Uiteindelijk radicaliseerde een enkelen uit deze bewegingen, wat leidde tot gewelddadige acties. De eerste grote actie vond plaats toen de Indonesische president Soeharto op staatsbezoek kwam in Nederland in 1970. De Indonesische ambassadeurswoning in Wassenaar werd bezet waarbij verschillende mensen gegijzeld werden en een dodelijk slachtoffer viel.²² Er volgde meer geweld in de jaren erna. Op 2 december 1975 gijzelden zeven Molukse jongeren in Wijster een trein met 54 reizigers. Pas na executies en 12 dagen onderhandelingen met de Nederlandse regering kwam er een einde aan de gijzeling.

Ondertussen werd er geprobeerd de verhoudingen te verbeteren door beter samen te werken. In 1976 werd het 'Inspraakorgaan voor welzijn Molukkers' opgericht, een Moluks adviesorgaan. Verschillende incidenten zoals het gewelddadig ontruimen van woonoord Vaassen (gemeente Epe) hadden de spanningen toch weer doen oplopen onder de radicale jongeren. Op 23 mei 1977 vonden opnieuw gijzelingsacties plaats. Molukse jongeren gijzelden in Bovensmilde een school en bij het dorp de Punt een trein. Na 19 dagen werd de actie beëindigd, die het leven kostte van twee gegijzelden en zes kapers. Al wees het overgrote gedeelte van de Molukse gemeenschap de gewelddadige acties van de jongeren af, de acties zouden een enorme invloed houden op het beeld van de Molukse gemeenschap als geheel in Nederland.²³

²¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 231.

²² Ibidem, 222.

²³ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 255.

Hoofdstuk 2: De geschiedenis van Molukkers in Nederland in de literatuur

De geschiedenis van Molukkers in Nederland vormt al jaren een interessant onderzoeksobject voor verschillende wetenschappelijke disciplines. De treinkapingen en andere gewelddadige acties van de Molukkers in de jaren zeventig staan in het politicologisch onderzoek centraal. De acties worden opgevat als een van de weinige terroristische aanslagen in de moderne geschiedenis van Nederland.²⁴ Voor sociologen, geografen en antropologen is met name de Molukse integratie interessant. De Molukkers waren één van de eerste migrantengroepen die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen.²⁵ De situatie was vrij uniek omdat er geen vergelijkbaar integratieproces van een minderheidsgroep is aan te wijzen. Er was geen sprake van een klassieke repatriëring maar toch was er een zekere band met het land waar men heen migreerde.²⁶ Zoals al bleek uit het vorige hoofdstuk, ging het voornamelijk om de komst van voormalig soldaten, die op een gepland moment en allemaal tegelijk naar Nederland kwamen. Het grootste deel van de groep bleef lang bij elkaar wonen in een woonoord en daarna in een woonwijk. Sociologen spreken dan ook wel van een 'laboratoriumsituatie voor integratieonderzoek' vanwege de unieke toestand.²⁷ Vaak wordt in dit onderzoek aandacht besteed aan de integratie vanaf de jaren zeventig.²⁸

Er is echter weinig onderzoek gedaan naar de eerste periode van het verblijf van Molukkers in Nederland en de rol van het overheidsbeleid daarin, terwijl dit juist een cruciale tijdsperiode is om ontwikkelingen erna in perspectief te kunnen plaatsen. In het onderzoek dat er wel gedaan is, verandert het uitgangspunt rond de jaren negentig. Als eerste is er in de jaren zeventig en tachtig een cluster auteurs te onderscheiden dat zich kritisch opstelt tegenover het overheidsbeleid. Dit zijn voornamelijk sociologen, antropologen en geografen. Dit veranderde in de jaren negentig. Nu werd de

²⁴ P. Bootsma, *De Molukse Acties. Treinkapingen en gijzelingen 1970-1978* (Amsterdam, 2000);
F. L. Bovenkerk, L. Bovenkerk-Teerink, Brunt (e.a.), *Zuidmoluks terrorisme, de media en de publieke opinie* (Amsterdam, 1982);

F. Demant en B. de Graaf 'How to Counter Radical Narratives: Dutch Deradicalization Policy in the Case of Moluccan and Islamic Radicals', *Studies in Conflict & Terrorism* (2010) 408- 428;

R. Bron en C. Bijl de Vroe, 'Zuid-Molukse gijzelingsacties jaren 70', in E. Muller (red.) *Crises in Nederland. Rampen, rellen, gijzelingen en andere crises* (Deventer, 2011), 591-610;

B. de Graaf en F. Demant. 'How to Counter Radical Narratives : Dutch Deradicalization Policy in the Case of Moluccan and Islamic Radicals', *Studies in Conflict & Terrorism* (2010), 408-428.

²⁵ Veenman, *Molukse jongeren*, 16.

²⁶ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 18.

²⁷ Veenman, *Molukse jongeren*, 16.

²⁸ Bijvoorbeeld: Dieter Bartels, *Moluccans in exile, a struggle for ethnic survival, socialization, identity formation and emancipation among and East-Indonesian minority in the Netherlands* (Utrecht, 1989).

kritiek op de overheid genuanceerd door ook de opstelling van de Molukse gemeenschap in het verhaal te betrekken. Dit werd voornamelijk gedaan door historici en beleidswetenschappers. Binnen deze recentere literatuur over de periode tot aan de treinkaping staat de vraag hoe de overheid vormgaf aan integratiebeleid centraal. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling in de literatuur besproken om aan te geven hoe deze scriptie ingebed is in het wetenschappelijk debat.

Overheidsbeleid in de literatuur

Het eerste cluster auteurs publiceerde haar onderzoek in de zeventig en tachtig, de periode vlak na de treinkapingen. De geschiedenis van de komst van Molukkers werd bestudeerd om te kunnen verklaren waar de terroristische acties vandaan kwamen. Vaak wordt deze onderzoeksmotivatie ook expliciet benoemd: 'Vele Nederlanders waren ontdaan over de gewelddadige Molukse acties, hoewel zij de achtergronden (...) niet kenden. Deze Nederlandse onkundigheid is niet verwonderlijk, daar over het ontstaan van de Molukse problematiek zeer weinig gepubliceerd is'.²⁹

Veelal wordt in deze onderzoeken het oordeel geveld dat de Nederlandse overheid tekort was geschoten tijdens de eerste opvang van de Molukkers. Socioloog Justus Veenman en theoloog en socioloog Lammert Gosse Jansma schreven de eerste duidelijke kritiek op het beleid van de Nederlandse overheid.³⁰ De publicatie is een reactie op de regeringsnota 'De Problematiek van de Molukse minderheid in Nederland' die eerder dat jaar verscheen.³¹ In deze nota werd door de Nederlandse overheid voor het eerst toegegeven dat er fouten gemaakt waren na de demobilisatie van het KNIL.³² Voor Veenman en Jansma ging dit niet ver genoeg. De auteurs wijzen op verschillende verkeerde aannames, een tekort aan wetenschappelijke onderbouwingen en gebrekkige redeneringen van de Nederlandse overheid. De regering ging uit van een teleurstellinghypothesen: individuele Molukkers waren teleurgesteld in de ervaring dat de overheid bijna geen enkele belofte nakwam. Veenman en Jansma wijzen dat de focus op individuen tekort schoot en de overheid zich moest richten op het emancipatieproces van de groep. De Nederlandse regering wist niet wat er daadwerkelijk speelde bij Molukkers, stellen Veenman en Jansma. Er is nagelaten de Molukkers handvaten aan te reiken om ze te laten participeren in de samenleving. Veenman en Jansma benadrukken dat Molukkers graag wilden participeren en werken in Nederland. Toch werd het de Molukkers niet toegestaan om te werken.³³

²⁹ A.W. den Boer, 'De Molukkers in Nederland', *Spiegel Historiael* 12 (1977), 526-534, alhier 526.

³⁰ J. Veenman en L.G. Jansma, 'Molukkers in Nederland: beleid en onderzoek', *Mens en Maatschappij* (1978), 217-229.

³¹ Dit was gebaseerd op een onderzoeksrapport geschreven in opdracht van Hans Wiegel, toenmalig minister van Binnenlandse Zaken.

³² Van Amersfoort, 'The waxing and waning', 160.

³³ Veenman en Jansma, 'Molukkers in Nederland', 220.

Ook andere wetenschappers uitten hun ongenoegen over de kwaliteit van het beleid. Sociaalgeograaf Hans van Amersfoort stelt dat de overheid fouten maakte bij de opvang van Molukkers; de Nederlandse regering liet de Molukkers niet integreren.³⁴ In opdracht van de Raad van Jeugdvorming werd het overheidsbeleid beoordeeld door sociologen en die vonden dat de slechte status van integratie niet te wijten was aan onwetendheid van de overheid. De overheid had genoeg aanwijzingen om te kunnen weten dat de Molukkers niet tijdelijk maar langer zouden blijven.³⁵ De regering had ook zelf onderzoek kunnen doen. Volgens het sociologisch onderzoek gebeurde dit in het begin van de jaren vijftig niet omdat de overheid bang was dat de tegenstellingen zouden verscherpen.³⁶ Pas met de instelling van de commissie Verwey-Jonker begon de overheid met het inwinnen van informatie over de positie van Molukkers in de samenleving. Toch nam de overheid sommige aanbevelingen van de commissie gewoonweg niet over. Er werd naar aanleiding van het rapport wel besloten om Molukkers van de woonoorden naar de woonwijken te verplaatsen, maar er werd niets gedaan met aanbevelingen over beroepsbemiddeling of onderzoek naar de situatie van jongeren. Het onderzoek is dan ook niet te spreken over het beleid en concludeert dat de overheid nalatig is geweest.³⁷

De Duits-Amerikaanse Dieter Bartels beschrijft de situatie van de eerste opvang van Molukkers tot en met de treinkapingen vanuit antropologisch perspectief. Hij diskwalificeert het beleid van de overheid door te stellen dat het ontslaan van de Molukkers 'een grote blunder' van de overheid was. Het falen van het beleid ten aanzien van de integratie ziet hij als een voorname oorzaak voor het uit de hand lopen van de ontevredenheid van Molukkers. Door bepaalde cultuurelementen van de Molukse gemeenschap te analyseren laat hij zien hoe dit slechte beleid van de Nederlandse regering overkwam bij Molukkers. Zo stelt hij dat Molukkers het schenden van een 'janji', een belofte, als zeer verwerpelijk kwalificeren.³⁸ Een ander onderzoek stelde dat het probleem onnodig lang bleef bestaan doordat de Nederlandse regering de kwestie maar voor zich uit bleef schuiven.³⁹

Veel onderzoek uit de jaren zeventig en tachtig is dus te typeren als erg kritisch op het beleid van de Nederlandse overheid. Dit soort onderzoek naar minderheden is te verklaren door het in de context van de tijd de plaatsen. In de deze periode begon er namelijk een ontwikkeling in de sociale wetenschappen om onderzoek te doen naar minderheden. Dit onderzoek was vaak erg

³⁴ Hans van Amersfoort, *De Sociale Positie van de Molukkers in Nederland*, (Den Haag, 1971); Hans van Amersfoort, *Immigratie en minderheidsvorming*, (Alphen a/d Rijn, 1974).

³⁵ T. V. M. Pels, *Molukkers in Nederland, overheidsbeleid 1951-1978* (Amsterdam, 1979), 5.

³⁶ Ibidem, 38.

³⁷ Ibidem, 6-7.

³⁸ Dieter Bartels 'Can the Train Ever Be Stopped Again? Developments in the Moluccan Community in the Netherlands before and after the Hijackings', *Indonesia* 41 (1986), 23-45.

³⁹ Wim Manuhutu, Henk Smeets, *Tijdelijk verblijf: de opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (Amsterdam, 1991), 17.

maatschappelijk geëngageerd. Veel van de besproken auteurs komen zelf uit de Molukse gemeenschap of waren betrokken bij een actiegroep.⁴⁰ De wetenschappers hadden hierdoor een sterke betrokkenheid bij een bepaalde bevolkingsgroep en wilden met hun onderzoek bijdragen aan de emancipatie ervan. Zo kan een politiek doel het vertrekpunt vormen voor een wetenschappelijk onderzoek. Ook kan het risico ontstaan dat individuen worden gereduceerd tot de kenmerken van een groep, waardoor de nuance kan verdwijnen.⁴¹ Deze gevaren kunnen zeker opgaan voor onderzoek naar Molukkers: zij waren één van de eerste minderheidsgroepen in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog en waren minder geneigd voor zichzelf op te komen.⁴²

Recentere literatuur

Al lijkt er bij meer recentere auteurs uit de jaren negentig soms nog steeds sprake te zijn van politieke betrokkenheid, er is inmiddels wel meer aandacht gekomen voor het aandeel van de Molukkers zelf in de situatie. De namen van antropoloog Fridus Steijlen, historicus Henk Smeets en sociaalgeograaf Hans van Amersfoort domineren in wetenschappelijke publicaties over beleidsvorming omtrent de eerste opvang en integratie van Molukkers. Steijlen onderzocht voornamelijk de oorsprong van het Molukse nationalisme en het beleid van de Nederlandse overheid speelt een bijrol in zijn onderzoek.⁴³ Wel is er duidelijk meer aandacht voor het Molukse aandeel in het proces. Zo belicht hij de opstelling van Molukkers in de integratie in plaats van simpelweg te vooronderstellen dat Molukkers wilden integreren, zoals Veenman en Jansma wel deden.⁴⁴

Hans van Amersfoort bekijkt in zijn recentere onderzoek de situatie van de Molukkers en werkt hierbij een zogenaamde diasporathese uit.⁴⁵ In dit onderzoek noemt hij een verklaring voor het gebrek aan het opzetten van een gedegen integratiebeleid van de overheid. Hij legt uit dat Nederland zichzelf niet zag als een immigratieland, maar eerder als een emigratieland. De overheid vond Nederland te vol en moedigde zelfs emigratie aan, bijvoorbeeld naar Canada. Het ontwikkelen van integratiebeleid van minderheden zou een erkenning betekenen van het bestaan van een migrantengroep in Nederland. Dit was precies wat de overheid niet wilde, dus kwam er gewoonweg geen beleid, aldus

⁴⁰ Fridus Steijlen, *RMS van ideaal tot symbool: Moluks nationalisme in Nederland, 1951-1994* (Amsterdam, 1996).

⁴¹ Peter Scholten en Ronald Holzacker, 'Bonding, bridging and ethnic minorities in the Netherlands: changing discourses in a changing nation', *Nations and nationalism* 15 (2009), 81-100, alhier 88.

⁴² Fridus Steijlen 'Closing the 'KNIL chapter'', 131.

⁴³ Fridus Steijlen, *RMS: van ideaal tot symbool: Moluks nationalisme in Nederland, 1951-1994* (Amsterdam, 1996).

⁴⁴ Steijlen, *RMS: van ideaal tot symbool*, 56.

⁴⁵ Hans van Amersfoort, 'The waxing and waning of a diaspora: Moluccans in the Netherlands, 1950-2002', *Journal of Ethnic and migration studies* 30 (2004), 152-174.

Van Amersfoort. Volgens Van Amersfoort duurde het tot 1983, met de verschijning van de Minderhedennota, voordat Nederland voor het eerst integratiebeleid presenteerde.⁴⁶

De meest uitgebreide studie over dit onderwerp verschijnt in 2006 waarin Fridus Steijlen en Henk Smeets een tijdsperiode van 1951 tot aan 2006 onder de loep nemen.⁴⁷ De auteurs richten zich niet alleen op huidige maatschappelijke positie van Molukkers maar verrichtten als eerste een grondige historische studie. Voor deze studie zijn nieuwe bronnen gebruikt, zoals de notulen van de ministerraadvergaderingen. Deze uitgebreide studie heropende de historiografische discussie over de verschillende aspecten van beleid voor integratie van Molukkers.

Zo heeft het gebruik van deze nieuwe bronnen ervoor gezorgd dat het beeld genuanceerd werd dat de overheid integratie actief tegenhield. Deze stellingname was al te zien bij Veenman en Jansma en Bartels, die benadrukten dat de Molukkers niet mochten integreren, maar ook in de steeds meer genuanceerde literatuur uit de jaren negentig ging onder andere Van Amersfoort hier van uit. Hij stelt dat de Molukkers onder geen beding mochten werken. Er was zelfs afgesproken met Nederlandse bedrijven en handelsorganisaties dat Molukkers de arbeidsmarkt niet zouden betreden.⁴⁸ Smeets en Steijlen maakten uit de notulen van de vergaderingen van de ministerraad op dat de Nederlandse regering nooit heeft bepaald dat Molukkers niet mochten werken.⁴⁹ Als ze naar de praktijk kijken constateren Smeets en Steijlen wel dat werken voor Molukkers moeilijk was. Er was een overschot aan werknemers en het werd dus niet aangemoedigd dat Molukkers gingen werken. Het Commissariaat Ambonezenzorg (CAZ) faciliteerde het zoeken naar werk ook niet. Smeets en Steijlen stellen dat de regering zich vooral bezighield met de normalisatie van de relatie met Indonesië. Deze betrekkingen waren nog behoorlijk gespannen aangezien Nederland met Nieuw-Guinea nog een laatste invloed wilde behouden in de archipel. Zich uitspreken over de RMS zou niet bijdragen aan een goede diplomatieke band tussen Indonesië en Nederland. De kwestie van de opvang en integratie kreeg zo een lage plek op de prioriteitenlijst van de Nederlandse regering.⁵⁰

Een nieuwe reden in de historiografie die auteurs geven voor het moeizaam ontwikkelen van beleid is de rol van Molukse belangengroepen. Steijlen beschrijft de belangengroepen als door de overheid ingestelde organen die bedoeld waren om beleidsmaatregelen vanuit de overheid te kunnen implementeren.⁵¹ Dit doel werd niet bereikt want de Molukse politieke leiders zetten deze kampraden

⁴⁶ Van Amersfoort, 'The waxing and waning', alhier 156.

⁴⁷ Dit boek is geschreven in opdracht van het kabinet Kok II (1998 – 2002), en meer in het bijzonder van de toenmalige minister van Grote Steden- en Integratiebeleid Van Boxtel en zijn opvolgster de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie Verdonk.

⁴⁸ Van Amersfoort, 'The Waxing and waning', 155.

⁴⁹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 133 en 139.

⁵⁰ Ibidem, 72.

⁵¹ Fridus Steijlen, 'Shifting to the core of the ethno-cultural position, Moluccan camps and wijken revisited' in: A. Heelsum en B. Garcés-Masareñas (red.), *Migration and integration research; Filling in Penninx's heuristic model* (Amsterdam, 2013), 152-168, alhier 155.

niet in om de belangen van hun achterban te behartigen, maar om over hun politieke idealen te kunnen onderhandelen met de overheid.⁵² Van Amersfoort laat zien dat Molukkers alleen wilden overleggen met de overheid als bepaalde wensen ten aanzien van de RMS ingewilligd werden. Van Amersfoort beoordeelt deze eisen als onrealistisch. Aangezien de overheid hier niet op in wilde gaan, verliep het weinige contact dat er was vrij stroef.⁵³ De Molukse leiders benadrukten dat ze niet willen assimileren in Nederland.⁵⁴ Integratie zou de binding met het politieke ideaal kunnen doen afnemen.⁵⁵ Toch bleef de overheid vasthouden aan de overlegstrategie met groepen.

Bestuurskundige Margot Trappenburg gaat nog een stap verder in het analyseren van het aandeel van Molukse belangengroepen in deze kwestie. Haar onderzoek zet zich expliciet af van Veenman door te beredeneren dat zijn onderzoeksresultaten gekleurd kunnen zijn aangezien hij schreef in een tijd van politieke spanningen.⁵⁶ Trappenburg betoogt dat de Nederlandse overheid de Molukkers eigenlijk gewoon wilde laten integreren, net zoals bij de Indische Nederlanders was gebeurd die in dezelfde periode als repatrianten naar Nederland waren gekomen. Ze merkt op dat er een intentie was tot 'rechttoe rechtaan integratie', maar het waren de Molukse vertegenwoordigers in de overlegstructuren die de overheid van dit idee afbrachten. Zij wilden vasthouden aan het idee dat ze hier tijdelijk waren en wilden daarom helemaal niet integreren. Het blijft echter vooral bij uitspraken zonder overtuigende onderbouwing met empirisch materiaal in dit onderzoek. Steijlen en Smeets stellen dat pas in de jaren 70 duidelijk werd dat de Molukkers echt niet terug konden. Trappenburg is van mening dat dit in de loop van de jaren 50 al duidelijk was en er dus toen al integratiebeleid opgezet had kunnen worden, ware het niet dat de Molukse gemeenschap dit tegenhield.⁵⁷

Opzet onderzoek en theoretisch kader

Kort gezegd valt er te concluderen dat er weinig onderzoek is gedaan naar de eerste twintig jaar van de opvang van Molukkers, maar dat er in de literatuur die wel is verschenen een tweedeling te maken is. In de jaren 70 en 80 wordt er vooral naar de overheid gewezen als schuldige voor het mislukken van de latere integratie van Molukkers. Meer recente literatuur ziet de Molukkers niet alleen als slachtoffer maar neemt ook het aandeel van Molukkers in de situatie mee. Het is gebleken dat het beeld van niet mogen integreren te simpel is. Er wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan de rol van Molukse belangengroepen en kampraden.

⁵² Steijlen, 'Closing the 'KNIL chapter'', 124.

⁵³ Van Amersfoort, 'The waxing and waning', 156.

⁵⁴ Steijlen, 'Closing the 'KNIL chapter'', 130.

⁵⁵ Van Amersfoort, 'The waxing and waning', 159.

⁵⁶ Margot Trappenburg, 'Had het anders gekund? Over het Nederlandse integratiebeleid', in H. Pellikaan & M. Trappenburg (red.), *Politiek in de multiculturele samenleving*, (Amsterdam, 2003), 13-37, alhier 14.

⁵⁷ Ibidem, 16.

Onduidelijk blijft echter nog waarom de overheid bepaalde beleidsmaatregelen wel of juist niet nam. Er werd lang vastgehouden aan het idee dat Molukkers weer terug zouden gaan. Geopperde verklaringen in de literatuur zijn dat Nederland zichzelf niet als migrantenland zag en dat Molukse belangengroepen sterk vasthielden aan de tijdelijkheidsgedachte, maar dit lijkt nog geen bevredigend antwoord te bieden op dit vraagstuk. Van Amersfoort en Steijlen wijzen op het belang van *framing*. Volgens Van Amersfoort leidde de tijdelijkheidsnotie van de Nederlandse overheid tot symbolisch taalgebruik in beleidsstukken. Zo werd het woord ‘immigrant’ bijvoorbeeld opzettelijk vermeden.⁵⁸ Ze werden niet gezien als medeburgers maar de tijdelijkheid werd benadrukt in frames.⁵⁹ Steijlen stelt dat de regering de relatie tussen de Molukkers en Nederland *framede* als een werkgever-werknemer relatie.⁶⁰ Dit zijn nog slechts kleine statements uit de literatuur, er is nog nauwelijks systematisch onderzoek verricht naar framing van de overheid. Ook lijken de uitspraken van de auteurs te duiden op een duidelijke en bewuste doelstelling van de overheid, maar het is ook goed voor te stellen dat de Molukkers beschreven werden met een herkenbaar frame maar zonder dat hier een duidelijke strategie achter verscholen was.

Deze scriptie poogt een aanzet te maken van onderzoek naar framing in het beleid omtrent Molukkers en sluit hierdoor aan bij de bredere ontwikkeling in de wetenschap die aandacht besteedt aan de invloed van framing op beleidsvorming. Filosoof Donald Schön en beleidstheoreticus Rein Martin zijn invloedrijk met hun onderzoek naar framing in relatie tot beleid.⁶¹ Zij zien een frame als een manier van de werkelijkheid presenteren waarin bepaalde facetten ervan worden benadrukt en andere bewust worden weggelaten. Uiteindelijk worden deze benadrukte aspecten in een begrijpelijk en coherent geheel gegoten: een frame. Door deze selectie van informatie ontstaat er een bepaald verhaal dat voor de maker van het frame gunstig is.⁶² In deze scriptie zal een definitie voor framing gehanteerd worden die gebaseerd is op Schön en Martin: ‘een manier van presenteren met onderliggende structuren van opvattingen en waardering, waardoor actoren een waarde toekennen aan een complexe realiteit’.⁶³

⁵⁸ Hans van Amersfoort en Mies van Niekerk, ‘Immigration as a Colonial Inheritance: Post-Colonial Immigrants in the Netherlands, 1945–2002’, *Journal of ethnic and migration studies*, 32 (2009), 323–346, alhier 324.

⁵⁹ Ibidem, 330.

⁶⁰ Fridus Steijlen, ‘Closing the ‘KNIL chapter’’, 130.

⁶¹ Merlijn van Hulst en Dvora Yanow, ‘From Policy “Frames” to “Framing”: Theorizing a More Dynamic, Political Approach’, *The American Review of Public Administration* 1 (2016), 92–112, alhier 92–94.

⁶² Ibidem, 96.

⁶³ Vertaalde definitie gehanteerd door Nederlandse politicoloog Peter Scholten in: Peter Scholten, *Framing Immigrant Integration* (Amsterdam, 2011), 36.

De definitie baseerde hij op zijn beurt op:

E. Goffman, *Frame analysis: An essay on the organisation of experience* (Cambridge, 1974);

M. Rein en D. Schon, *Frame reflection: Toward the resolution of intractable policy controversies* (New York, 1994).

Onderzoek naar frames in de beleidsvorming is relevant omdat frames de beslissingen die genomen worden, beïnvloeden.⁶⁴ Beleidsmakers opereren niet in een vacuüm maar worden al dan niet bewust beïnvloed door bijvoorbeeld media, die mensen en gebeurtenissen met bepaalde begrippen omschrijven.⁶⁵ Frames zijn echter niet altijd zonder gevaar. Het zijn versimpelde versies van de werkelijkheid, die een waardeoordeel toekennen en daarom dus per definitie niet neutraal zijn. Onderliggende aannames die eigenlijk helemaal niet vanzelfsprekend zijn, worden niet meer bediscussieerd. Wanneer een frame dominant wordt door herhaling en verspreiding, ontstaat er een bepaalde ‘algemeen verhaal’ van een groep, dat dus gekleurd kan zijn.⁶⁶ Zo roept het beeld ‘volksvertegenwoordiger’ een ander beeld op dan ‘zakkenvuller’, terwijl het frames zijn over dezelfde beroepsgroep. Aangezien framing van invloed is op het beleid en er aan ten grondslag kan liggen, is het dus relevant om de frames te onderzoeken om te weten te komen waarom bepaalde beleidsmaatregelen genomen zijn.

Dit onderzoek over framing van overheidsbeleid sluit aan bij een onderzoek naar framing in het beleid van opvang van Molukkers in voornamelijk kranten, televisie-uitzendingen en Tweede Kamerdebatten. Historica Charlotte Laarman is één van de eerste wetenschappers die wel een systematisch onderzoek begon naar hoe Molukkers gerepresenteerd werden, maar keek dan naar het publieke debat. In dit onderzoek is blootgelegd hoe het segregatiebeleid voor Molukkers gerechtvaardigd werd met een gastenretoriek.⁶⁷ De Molukkers werden gepresenteerd als de ‘ander’ in het publieke debat en werd zodoende niet opgenomen in de Nederlandse samenleving. Zo zou ook het onderbrengen van Molukkers in afzonderlijke wijken gelegitimeerd zijn. Deze scriptie borduurt voort op de uitkomsten van Laarmans onderzoek. In het publieke debat gaat het om discussies die niet altijd uitmonden in daadwerkelijke beleidsmaatregelen. Door de beslissingen van de overheid nader te bekijken, komt er naar boven welke argumentatie en framing uiteindelijk de doorslag gaf voor het uitgevoerde beleid. Natuurlijk is er sprake wederzijdse beïnvloeding: op hun beurt nemen media ook weer frames over uit gepresenteerd beleid. Door zowel het publieke debat als de kant van het beleid te onderzoeken zal er een completer beeld ontstaan van de framing en het dominante discours waarin Molukkers beschreven werden.

Samenvattend kan dus gesteld worden dat onderzoek naar framing van de overheid in de eerste periode van de komst van Molukkers meer inzicht kan geven in waarom bepaalde

⁶⁴ Marlou Schrover, ‘Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing Dutch Migration History and the Enforcement of Essentialist Ideas’, *BMGN Low Countries Historical Review* 2-3 (2010) 329-354, alhier 329-330.

⁶⁵ Schrover, ‘Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing’, 329.

⁶⁶ Hulst en Yanow, ‘From Policy Frames to Framing’, 96.

⁶⁷ Charlotte Laarman, *Oude bekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2002* (Leiden, 2013), 139.

beleidsmaatregelen wel of niet zijn genomen. Daarom wordt in deze scriptie de volgende hoofdvraag onderzocht:

Op welke manier werden keuzes voor beleidsmaatregelen vanuit de Nederlandse overheid voor het verblijf van Molukkers tussen 1951 en 1970 *geframed*?

Bronnen en methode

Er is gekozen om de framing rondom drie beleidsmaatregelen te bekijken in de periode 1951 en 1970 om meerdere redenen. Ten eerste is voor deze periode gekozen omdat er weinig onderzoek is gedaan naar deze periode, zoals in het voorgaande aangegeven, terwijl het wel een belangrijke periode is. De hoofdvraag zal gesteld worden voor drie beleidsmaatregelen, namelijk het tijdelijk overbrengen van Molukkers naar Nederland tussen 1951 en 1955, het invoeren van de Zelfzorg tussen 1955 en 1960 en het overplaatsen van Molukkers naar Molukse wijken tussen 1958 en 1970. Dit zijn de drie belangrijkste maatregelen die in deze tijdsperiode voor Molukkers zijn ingevoerd. Ze hadden alles te maken met de tijdelijkheidsgedachte, het centrale vraagstuk in de historiografie. Elk van deze maatregelen zou het leven en het beeld van de toekomst van Molukkers drastisch veranderen. Er is gekozen om het onderzoek te beëindigen in de jaren zeventig. Dit is een logisch einde omdat de geschiedenis van de Molukse gemeenschap in Nederland zich toen op een scharnierpunt bevond. In dit decennium begon namelijk de radicalisering van enkele Molukkers. Ook werd de koers van het beleid in de jaren zeventig veranderd: er kwam meer inspraak voor Molukkers, er werd erkend dat ze niet terug zouden gaan en het beleid werd onderdeel van een breder migrantenbeleid.⁶⁸

In dit onderzoek komen verschillende soorten bronnen aan de orde waarin de overheid haar beleid ten aanzien van Molukkers uitte.⁶⁹ Als eerste worden rijksbegrotingen van het desbetreffende ministerie bekeken tussen 1951 en 1970.⁷⁰ In deze documenten zijn niet alleen financiële overzichten opgenomen, maar ook een uitleg van wat een minister van plan is met een bepaald beleidsterrein. In deze bron zijn de argumenten voor de drie beleidsmaatregelen dus goed terug te zien. Ten tweede wordt het onderzoeksrapport van de commissie Verwey-Jonker geanalyseerd. Deze commissie is

⁶⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 206.

⁶⁹ Vanzelfsprekend is 'de regering' in de besproken tijdsperiode niet steeds dezelfde groep mensen, aangezien in de periode verschillende kabinetten de dienst uitmaakten in Nederland. Toch wordt voor de helderheid en leesbaarheid van deze scriptie steeds gesproken over 'de' regering of overheid, omdat ondanks de veranderende samenstelling de regering wel de actor blijft die beleid opstelt en uitvoert. Er moet in acht worden genomen dat door de jaren heen het beleid ook verandert doordat de regering bestaat uit mensen van verschillende politieke partijen.

⁷⁰ Een rijksbegroting bevat de verwachte uitgaven per ministerie voor een jaar. Tot 1954 wordt het beleid omtrent Molukkers beschreven in de rijksbegroting van het ministerie van Overzeese Rijksdelen, daarna van Maatschappelijk Werk.

ingesteld in 1957 en gaf aanbevelingen aan de regering. Deze commissie was in principe onafhankelijk van de overheid, maar wel aangesteld door de regering. De meeste aanbevelingen uit de commissie zijn overgenomen, waaronder de invoering van de Molukse woonwijken. De regering verwijst in de rijksbegrotingen dan ook naar dit rapport. Daarom vormt dit rapport een goede bron om uit te zoeken met welke argumenten en frames de overheid koos voor het onderbrengen van Molukkers in de woonwijken.

De derde bron die wordt geanalyseerd is het maandelijks uitgegeven tijdschrift de 'Pertemuan'. Dit blad werd uitgegeven door het CAZ en vormde het communicatiemiddel van de overheid naar de Molukse ex KNIL-militairen. In dit blad verschenen artikelen over activiteiten of uitstapjes van scholen en woonoorden, algemene informatie over Nederland en tips voor het huishouden.⁷¹ Ook werden er regelmatig mededelingen geplaatst vanuit de Commissaris of de minister in kwestie. De Pertemuan is hiermee een uitstekende bron om framing in de verantwoording van overheidsbeleid richting Molukkers te onderzoeken. Juist in verantwoording is vaak een sterke framing te zien, om de degene aan wie verantwoording wordt afgelegd te kunnen overtuigen. Alle uitgaven van dit blad zijn geanalyseerd; van de eerste uitgave uit 1954 tot en met de laatste uitgave in 1966. De artikelen in het Maleis en het jeugdonderdeel van het tijdschrift zijn niet opgenomen in de analyse. Door een combinatie van de rijksbegrotingen en de Pertemuan te analyseren kan worden blootgelegd hoe de vertaalslag plaatsvond van verantwoording van beleid naar het communiceren van dat beleid naar de Molukkers.

Dit onderzoek wordt uitgevoerd aan de hand van een frame-analyse. Deze is toegepast op twee niveaus. Op het eerste niveau wordt er gekeken naar de tekst en boodschap ervan als geheel. Wat is het doel van de tekst en welke onderwerpen worden aangesneden? Het tweede niveau gaat dieper op de tekst in en richt zich op woorden of zinnen, (impliciete) betekenissen die hieraan gegeven worden en aannames die gedaan worden. Er wordt steeds een onderscheid gemaakt tussen hoe Molukkers aangeduid werden en hoe de beleidskeuzes verantwoord werden. Vervolgens wordt bekeken welke frames en argumentatie vaker voorkomen. Een belangrijke factor voor een geslaagd frame is namelijk de herhaling ervan. Hieruit worden dominante frames gedestilleerd, waarvan aangenomen mag worden dat ze het denken over Molukkers sterk beïnvloed hebben. De betekenissen en aannames van deze frames worden geanalyseerd om uiteindelijk een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag. Er moet benadrukt worden dat onderzoek naar framing niet pretendeert de verleden werkelijkheid te kunnen reconstrueren. Het gaat erom bloot te leggen op welke manier de

⁷¹ Bij de meeste artikelen in de Pertemuan wordt geen auteur genoemd. Vaak staat er 'de redactie' of 'HdB', dit verwijst naar de heer H. de Boer, hoofdredacteur. In de annotatie van de gebruikte artikelen in deze scriptie wordt de auteur aangegeven met 'redactie', tenzij er duidelijk een auteur is vermeld.

overheid de Molukkers en de maatregelen framede, zodat er meer inzicht ontstaat in op welke waarden en ideeën de genomen beleidsmaatregelen gestoeld waren.

Leeswijzer

De opbouw van deze scriptie is als volgt. De invoering van elke beleidsmaatregel wordt in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld. Elk hoofdstuk begint met een korte achtergrondschets. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op het tijdelijk overbrengen van Molukkers naar Nederland. Hoofdstuk 4 behandelt de invoering van de Zelfzorg. In hoofdstuk 5 komt het overbrengen van Molukkers naar Molukse woonwijken aan bod. Vervolgens wordt er een conclusie gepresenteerd over de framing van het overheidsbeleid tussen 1951 en 1970. De scriptie wordt afgesloten met een uitleiding, waarin het overheidsbeleid ten aanzien van Molukkers beschouwd wordt in de bredere context van het naoorlogse integratiebeleid van Nederland.

Hoofdstuk 3: Tijdelijk naar Nederland

Voor het kabinet Drees I was het tijdelijk overbrengen van Molukkers naar Nederland een ongewenste oplossing. Nederland wilde de Molukkers eigenlijk demobiliseren op Java. Volgens het contract van de KNIL-soldaten was dit niet toegestaan, maar de Nederlandse overheid vond dat ze zich kon beroepen op overmacht. Een groep Molukkers daagde de Nederlandse staat voor de rechter en er werd uiteindelijk geen toestemming verleend de Molukse KNIL-soldaten te demobiliseren in een andere staat.⁷² De regering besloot de Molukkers tijdelijk naar Nederland over te brengen. Voor de Nederlandse regering was het nu zaak om zo snel mogelijk een opvang in Nederland te realiseren. Verschillende ministeries werkten samen om woonruimte vrij te maken voor de 12880 Molukkers die tussen 1950 en 1951 naar Nederland zouden komen.⁷³ In 1952 werden alle taken van huisvesting en maatschappelijke zorg voor de Molukkers ondergebracht in één orgaan: het CAZ werd opgericht.⁷⁴ Officieel viel dit commissariaat onder het Ministerie van Maatschappelijk Werk maar het bezat veel vrijheid om autonoom van de overheid opereren.⁷⁵ Het CAZ zorgde voor de groep Molukkers die hier slechts tijdelijk zou verblijven: op welke manier verantwoordde de overheid deze keuze in de rijksbegrotingen en hoe werd dit beleid uitgelegd aan de Molukkers zelf?

Verantwoording beleid door overheid

In de rijksbegrotingen van de betrokken ministeries werd de beleidskeuze om de Molukkers tijdelijk naar Nederland over te brengen uitgelegd en verantwoord met twee dominante frames, namelijk het frame dat dit de enige oplossing was, en het frame dat het verblijf echt tijdelijk was. In dit eerste narratief werd het besluit van het Gerechtshof aangehaald. In de rijksbegroting werd de beleidskeuze uitgelegd als 'de slechtst denkbare oplossing'. Toch had de Nederlandse regering 'geen andere uitweg' door de negatief uitgevallen uitspraak van de rechter.⁷⁶ Vervolgens werd er nog eens uitgebreid uitgelegd waarom de komst van de Molukkers naar Nederland echt geen goed idee was. Ook de tijdsdruk werd aangestipt: de regering moest wel een besluit nemen, omdat er weinig tijd meer was. De commissie Verwey-Jonker ging in de analyse van de omstandigheden mee in deze uitleg van de situatie. De commissie duidde de beleidskeuze 'in de gegeven omstandigheden' als 'de enige oplossing'.⁷⁷

⁷² Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 62-63.

⁷³ Ibidem, 76.

⁷⁴ Ibidem, 83-84.

⁷⁵ Van Amersfoort, 'The waxing and waning', 155.

⁷⁶ *Rijksbegroting voor Ministerie Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* (1951), 1900 XIII B 9, p. 10.

⁷⁷ Commissie Verwey Jonker, *Ambonezen in Nederland* (Den Haag, 1959), 10-11.

In de uitleg van de regering in de rijksbegroting werd wel nadrukkelijk gezegd dat het een vrijwillige keuze was van Molukkers om naar Nederland te komen. Ze hadden de optie om gedemobiliseerd te worden in Indonesië, Zuid-Molukken of tijdelijk naar Nederland te komen. Smeets en Steijlen zeggen dat er van een vrijwillige keuze misschien formeel sprake was, maar dat dit door Molukkers niet zo gezien wordt. In interviews gaven verschillende Molukse ex-KNIL-militairen aan dat er sprake was van een dienstbevel.⁷⁸ Door te laten zien dat in de gegeven situatie geen andere optie was en het nog steeds een vrije keuze was voor Molukkers, lijkt het alsof de Nederlandse regering zichzelf buiten schot probeert te houden.

Ten tweede benadrukte de Nederlandse regering in de onderzochte rijksbegrotingen veelvuldig en nadrukkelijk dat het verblijf tijdelijk was. Dit kwam naar voren doordat er uitvoerig werd uitgelegd waarom het verblijf van Molukkers in Nederland niet goed uit kwam. Zo wees de minister in de rijksbegroting op de omstandigheden in Nederland: er was geen woongelegenheid voor de groep. Zeker na de komst van de repatrianten uit Indonesië kon er niet nogmaals zo'n groep bijkomen. De materialen en arbeidskrachten waren ook niet voorhanden.

De noodzaak van de tijdelijkheid werd verder verscherpt door een grote tegenstelling tussen de Molukkers en Nederlanders te construeren. Er werd uiteengezet dat de 'maatschappelijke opvattingen', hun 'lichamelijke gesteldheid' en de 'klimatologische omstandigheden' waar de Molukkers aan gewend zijn, erg anders waren dan die in Nederland. Uiteindelijk werd uit de uitgelegde tegenstellingen de conclusie getrokken dat er sprake was van een situatie waarin Molukkers niet konden assimileren, ze zouden altijd *displaced persons* blijven.⁷⁹ De Nederlandse overheid zag nauwelijks kans van slagen voor een goede inburgering van de Molukkers en de oplossing moest dus echt tijdelijk zijn. De Nederlandse regering liet in deze rijksbegroting ook zien dat de tijdelijkheid van de maatregel niet alleen hun eigen idee was, maar dat de Molukse gemeenschap dit zelf ook wilde.⁸⁰ Volgens de rijksbegroting stelden 'Ambonese voormannen' voor om Molukkers te verplaatsen naar een tropisch gebied, bijvoorbeeld Nieuw-Guinea.⁸¹

Nu eenmaal besloten was dat Molukkers tijdelijk naar Nederland kwamen, moest er ook nagedacht worden hoe dit georganiseerd werd. De regering legde in de rijksbegroting het beleid uit als 'verzorging'. De Nederlandse regering zou de Molukkers opvangen en van onderhoud voorzien. Er zou datgene gedaan worden, 'wat een zo spoedig mogelijke afvloeiing van de Ambonezen naar hun uiteindelijke afvloeiingsbestemming bevorderen kan'.⁸² Commissie Verwey-Jonker zag dit

⁷⁸ Steijlen en Smeets, *In Nederland gebleven*, 67.

⁷⁹ *Rijksbegroting voor Ministerie Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* (1951), 1900 XIII B 9, p. 10.

⁸⁰ *Ibidem*, 11.

⁸¹ *Ibidem*, 9.

⁸² *Ibidem*.

verzorgingsbeleid achteraf als logisch vanuit het idee dat het verblijf 'zeer tijdelijk' was.⁸³ Er werd voorgesteld de gezinnen van Molukkers bij elkaar te houden en deze onder te brengen bij gezinnen of kampruimten.⁸⁴ De positie van Molukkers op de arbeidsmarkt werd in 1951 al in overweging genomen. In de rijksbegroting werd opgenomen dat het vooraf moeilijk te bepalen was of en voor welke beroepen de Ambonezen 'geschikt zijn' en 'aanleg hebben'. Daarom was het opstellen van een begroting voor beroepsopleidingen lastig. Er werd geopperd om cursussen aan te bieden in de buurt van de woonoorden.⁸⁵ Het leek alsof de Nederlandse overheid de situatie eerst even wilde aankijken voordat ze met duidelijk omljnd beleid zou komen:

Het vraagstuk van hun emplooi neemt daarbij een bijzondere plaats in.

De praktijk zal uitwijzen of al dan niet bijzondere wettelijke voorzieningen nodig zijn om tot de gewenste oplossingen te geraken.⁸⁶

De nadruk op de tijdelijkheid komt ook duidelijk naar voren in de framing die de Nederlandse regering gebruikte om Molukkers te beschrijven. De Molukkers werden een aantal keer beschreven als 'voormalig KNIL-soldaten', maar meestal werd er gesproken over: 'de in Nederland tijdelijk verblijvende Ambonezen'.⁸⁷ Zoals hierboven bleek, werd het 'tijdelijksheidsframe' onderbouwd door een tegenstelling neer te zetten tussen Molukkers en Nederlanders. In specifiek deze uitleg werd er niet gesproken over Ambonezen, maar over 'een tijdelijk verblijf hier te lande van een groep uitheemsen'.⁸⁸ Als het over integratie gaat is een tegenstelling tussen 'uitheemsen' en impliciet 'inheemsen' groter dan wanneer er gesproken wordt over Ambonezen en Nederlanders. Door dit frame in te zetten in deze context wordt de tegenstelling dus verder verscherpt.

Verderop in de begroting werd de situatie van Molukkers in Nederland beschreven als 'het karakter van een asiel'. Door te kiezen voor het woord asiel en niet voor bijvoorbeeld migrant of repatriant, werd nog eens benadrukt dat Molukkers hier tijdelijk zijn en eigenlijk niet horen te zijn. Een asielzoeker vlucht namelijk vaak weg van een situatie en weet nog niet of hij mag blijven in Nederland. Ook de gebruikte term 'displaced persons' wijst op eenzelfde soort verblijf.⁸⁹ Bij een verblijf dat lijkt op asiel horen andere beleidsmaatregelen dan bij een verblijf dat gericht is op het hier komen wonen voor een lange tijd.

⁸³ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 11.

⁸⁴ *Rijksbegroting voor Ministerie Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* (1951), 1900 XIII B 9, p. 12.

⁸⁵ *Ibidem*, 12-13.

⁸⁶ *Ibidem*, 11.

⁸⁷ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1953), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 11.

⁸⁸ *Rijksbegroting voor Ministerie Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* (1951), 1900 XIII B 9, p. 11.

⁸⁹ *Ibidem*, 10.

Molukkers werden nergens ‘vluchteling’ genoemd in de geanalyseerde documenten. Dit is te verklaren door de internationale ontwikkelingen in de tijdperiode. In de Verenigde Naties kwam namelijk het Vluchtelingenverdrag tot stand in 1951. Een VN-publicatie stelde dat Molukkers hun land hadden verlaten om politieke redenen en daarom vluchtelingen waren die onder de verantwoordelijkheid vielen van de VN-Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen. Voor de Nederlandse regering kwam dit niet goed uit, omdat ze bang waren dat bij deze kwalificatie de Molukkers niet uitgezet konden worden. Deze situatie leidde tot een onduidelijke rechtspositie: Molukkers waren, tegen hun zin, officieel Indonesisch en kregen geen Nederlands staatsburgerschap.⁹⁰ Uit de analyse blijkt dus dat de Nederlandse regering ook in de omschrijving van de Molukkers geen misverstand over wilde laten bestaan: Molukkers waren geen vluchtelingen en geen Nederlanders, ze konden terugkeren naar Indonesië.

Verantwoording beleid in *Pertemuan*

In de *Pertemuan* wordt de tijdelijkheidsgedachte vaak impliciet duidelijk. Al in 1955 worden meisjes gestimuleerd een opleiding te gaan volgen, om er ‘je eigen land mee te kunnen dienen’. Dit land is in deze context duidelijk niet Nederland maar de Molukken. De Molukse meisjes konden hier een vak leren voor wanneer ze weer teruggingen, werd uitgelegd in dit artikel. Meer expliciete aandacht voor de tijdelijkheidsgedachte is te vinden in de kerstnummers. Elk jaar bevat het kerstnummer van *Pertemuan* een bijdrage van de Commissaris van Ambonezenzorg waarin werd teruggekeken naar het afgelopen jaar en er werd vooruit geblikt naar komend jaar. Het valt op dat de tijdelijkheid steeds benadrukt wordt, maar dat er geen verslag werd gedaan van de actuele ontwikkelingen op het gebied van het tijdelijke verblijf van Molukkers. Dit is vreemd aangezien de *Pertemuan* het enige officiële communicatiemiddel vanuit de overheid naar de Molukkers was en het hier dus wel te verwachten is.

In de verantwoording van het tijdelijk verblijf zijn twee frames te onderscheiden, namelijk een ‘religieus frame’ en een ‘verschil frame’. Deze frames worden afwisselend ingezet om de situatie voor de Molukkers te kunnen verantwoorden. Een overkoepelend narratief dat opvalt is dat de commissaris van Ambonezenzorg zichzelf en de Nederlandse regering als geheel neerzet alsof ze geen actieve rol in de situatie hebben, maar de omstandigheden alleen passief kunnen ondergaan. In 1954 sprak de commissaris Van Ringen over een onbekende toekomst, waar niemand nog een idee over had.⁹¹ Ook het jaar erna werd nadrukkelijk gezegd dat zowel de Molukkers, maar ook de commissaris zelf niet

⁹⁰ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 88.

⁹¹ J. van Ringen, ‘Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen’, *Pertemuan* 11 (1954), 16.

weten wat de toekomst zal gaan brengen.⁹² Hiermee wordt een beeld gecreëerd waarin de overheid niet actief de beslissing maakt, maar ook onderhevig is aan de omstandigheden en er dus eigenlijk weinig debet aan heeft. Dit wordt gecombineerd met een empathische toon, waarin begrip en medeleven wordt getoond voor de situatie.

Ik weet wél -en ik verzeker U, dat ik daarin met U meeleef - dat in U allen
dikwijls twijfel en zekerheid afwisselen, dat vreugde en leed elkander
zullen opvolgen.⁹³

Net als in de rijksbegrotingen wordt ook in de *Pertemuan* ingegaan op de verschillen tussen Molukkers en Nederlanders om de tijdelijke opvang te legitimeren. Zo schrijft commissaris Van Ringen over de moeilijkheden die de Molukkers ondervinden door 'de tegenstelling tussen de zonnige, warme eilanden en de schemerdonkere, vochtige wintermaanden in Nederland.'⁹⁴ Uit een artikel over de opening van een schouwburg wordt de tegenstelling duidelijk door in te gaan op de gesproken taal. De redactie schreef in dit artikel dat de Molukkers geen Nederlands verstonden en dat er op de opening ook iets in de 'eigen taal' gezegd werd, in de 'eigen vertrouwde klanken'. Er werd in de toespraak gerefereerd aan een 'tijdelijk verblijf' in een 'vreemd land'.⁹⁵ De tegenstelling wordt hiermee verder aangekleed: Molukkers zijn heel anders dan Nederlanders, en dit kan gelezen worden als een bevestiging van de legitimiteit van de tijdelijkheidsmaatregel.

Naast dit 'verschilframe' wordt in de uitleg van de keuze om Molukkers tijdelijk naar Nederland te halen gebruik gemaakt van een religieus narratief. In de kersttoespraken worden parallellen getrokken tussen de situatie van Molukkers en die van de eerste joden uit het Bijbelse verhaal.⁹⁶ Er werd benadrukt dat ook zij verlangden naar hun eigen plek. Dit motief lijkt ingezet om enerzijds ter relativering te laten zien dat de Molukkers niet de enige waren en anderzijds voor hoop, de joden kregen immers ook uiteindelijk een bestemming in een eigen staat. De commissaris riep dan ook op hoop te halen uit het geloof, net zoals de joden dit deden. Het religieuze narratief werd ook gebruikt om het beeld dat de Nederlandse regering geen actieve rol in de situatie had, te versterken. De commissaris stelde dat God de enige was die de beslissingen neemt en weet wat er gaat gebeuren.⁹⁷

⁹² J. van Ringen, 'Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', *Pertemuan* 9 (1955), 20.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ J. van Ringen, 'Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', *Pertemuan* 11 (1954), 16.

⁹⁵ Redactie, 'Opening schouwburg van Schattenberg', *Pertemuan* 2 (1956), 8-11.

⁹⁶ J. van Ringen, 'Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', *Pertemuan* 11 (1954), 16.

⁹⁷ Ibidem.

Ook andere jaren werden Bijbelse verhalen aangehaald, zoals het verhaal van Job en zijn vrienden, waarin ook alleen God uiteindelijk wist wat er ging gebeuren. Met dit religieuze frame wordt geappelleerd aan het christelijk zijn van Molukkers en gelegitimeerd dat de Nederlandse overheid niet op de situatie aangesproken kan worden.

Tot slot werd ook in de *Pertemuan* de opvatting van Molukkers zelf ingezet om het beleid te legitimeren. De leider van BPRMS, een Molukse organisatie, kreeg een volledige weergave van een gehouden speech waarin hij benadrukte dat Molukkers hier tijdelijk waren.⁹⁸ Hij riep hierin op om zich 'reisvaardig' te houden. De Molukse organisaties krijgen verder nauwelijks een podium in *Pertemuan*, dus het is vast niet toevallig dat de speech die wel een plek kreeg in de *Pertemuan* uitstekend paste bij de legitimatie van de genomen beleidskeuze.

Uit de omschrijving van Molukkers in de *Pertemuan* valt de tijdelijkheidsgedachte niet direct te destilleren. Over het algemeen werd er simpelweg gesproken over 'Ambonezen'. Een enkele keer wordt het wel expliciet gemaakt door Molukkers te omschrijven als 'de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', 'Ambonezen in Nederland' of te spreken over een 'tijdelijk verblijf'.⁹⁹ Tussen de regels valt er een enkele keer wel de aanname te ontdekken dat Molukkers hier tijdelijk zijn, zoals in een artikel over onderwijs waarin wordt gezegd 'zolang je hier in Nederland bent'.¹⁰⁰

Concluderend kan er gesteld worden dat er verschillende frames gebruikt werden om een beleidskeuze uit te leggen die de Nederlandse regering met veel tegenzin nam. De keuze werd uitgelegd door te benadrukken dat dit de enige optie was die Nederland had en dat Molukkers te anders waren om in Nederland voor lange tijd te kunnen blijven. In de *Pertemuan* zien we frames die hier sterk op lijken, maar net in een andere vorm. Zo wordt in *Pertemuan* niet gezegd dat dit de enige optie was voor de Nederlandse regering, maar wordt de Nederlandse regering passiever neergezet als een speler die nauwelijks invloed had op de situatie. Dit werd geïllustreerd door te benadrukken dat ieders lot in Gods handen ligt. Dit 'religieuze frame' is niet terug te zien in de onderzochte overheidsstukken, dus het lijkt er sterk op dat dit werd ingezet om het beleid naar Molukkers toe te leggen en verantwoorden. Opvallend is dat er werd geprobeerd de Molukkers aan te spreken op het feit dat ze ook christelijk waren, en niet op het feit dat ze eigenlijk landgenoten waren. In de rijksbegroting werd vrij expliciet gearticuleerd hoe verschillend Nederlanders en Molukkers waren en daar de conclusie aan verbonden dat de opvang slechts tijdelijk kon zijn. Uit dit 'verschilframe' is een

⁹⁸ Redactie, 'Opening schouwburg van Schattenberg', *Pertemuan* 2 (1956), 8-11.

⁹⁹ J. van Ringen, 'Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', *Pertemuan* 11 (1954), 16;

Redactie, 'Opening schouwburg van Schattenberg', *Pertemuan* 2 (1956), 8-11.

¹⁰⁰ Redactie, 'Beste meisjes', *Pertemuan* 4 (1955), 8.

overblijfsel van een koloniale toon te zien, waarin de Nederlanders als oud-kolonisatoren de verschillen benadrukten om hun eigen positie in koloniale verhoudingen te legitimeren. In de Pertemuan wordt dit meer uit impliciete frames duidelijk, door bijvoorbeeld te spreken over Nederland als 'een vreemd land'.

Hoofdstuk 4: Invoering Zelfzorg, 1955-1960

De Kleine Amboncommissie, een samenwerking van een aantal ministeries belast met het regelen van de opvang van Molukkers, had besloten dat Molukkers niet de Nederlandse arbeidsmarkt zouden mogen betreden. Er werd wel gesproken over werkzaamheden die naar de kampen toe gebracht zouden worden.¹⁰¹ Aangezien de Molukkers niet meteen werden aangemoedigd de reguliere arbeidsmarkt te betreden voorzag de Nederlandse overheid in het onderhoud van de Molukkers. Er werd gekookt en de Molukkers kregen zakgeld.¹⁰² Volgens de commissie Verwey-Jonker was het logisch dat de overheid zorg droeg voor de Molukkers, aangezien het voornemen was dat het verblijf tijdelijk was.¹⁰³ Deze verzorging veranderde rond 1956 met het overgaan op een beleid van 'Zelfzorg'. Het idee achter dit plan was dat Molukkers zelf moesten zorgen voor brood op de plank. Het zoeken naar een baan werd aangemoedigd en de mannen die nu nog niet aan het werk waren, moesten zich aanmelden bij een arbeidsbureau. Het centraal koken werd afgeschaft en ieder gezin kreeg beschikking over eigen kookgelegenheden.¹⁰⁴ Alle kinderen mochten nu ook Nederlandse scholen bezoeken. In dit hoofdstuk wordt besproken met welke frames Nederlandse regering de redenen omkleedde voor deze maatregel in de rijksbegrotingen en hoe dit vervolgens werd uitgelegd in het voorlichtingstijdschrift *Pertemuan*.

Verantwoording beleid door overheid

In de onderzochte rijksbegrotingen zijn drie frames om over te gaan op Zelfzorg de boventoon te onderscheiden, namelijk dat het eerlijker is ten opzichte van Nederlanders, dat het een voorbereiding is op het teruggaan en dat het vanzelfsprekend is Molukkers op hun eigen verantwoordelijkheid aan te spreken. Het argument dat de boventoon voerde is het eerste frame, dat met de Zelfzorg een eind werd gemaakt aan verschillende behandeling tussen Nederlanders en Molukkers. Het voorzien van Molukkers in levensonderhoud terwijl sommige Molukkers bijverdienden in baantjes werd in rijksbegrotingen omschreven als 'dubbel inkomen'. Er zou een 'verschil in levenspeil' ontstaan tussen Molukkers en Nederlanders. De invoering van Zelfzorg zou een 'uit sociaal oogpunt niet te rechtvaardigen' verschil opheffen. Als ander negatief effect van de 'dubbele beloning' werd gewezen op het stimuleren van het nuttigen van alcohol en het spelen van gokspelletjes. Dit zou afnemen wanneer Molukkers hun eigen geld zouden verdienen. Hiermee leerden ze de waarde van geld

¹⁰¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 131.

¹⁰² Ibidem, 97.

¹⁰³ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 11.

¹⁰⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 146-147.

inzien.¹⁰⁵ In de uitleg van deze beleidsmaatregel in het onderzoeksrapport van de commissie Verwey-Jonker komt deze argumentatie ook naar voren. Hier wordt toegevoegd dat het oneerlijk was dat Nederlanders wel vanuit hun inkomen moesten bijdragen aan de verzorgingsstaat en Molukkers niet.¹⁰⁶

Als tweede frame is te onderscheiden dat de Nederlandse regering het verstandig noemde dat Molukkers gingen werken of naar school gingen zodat ze een goed bestaan op konden bouwen; hier of in Indonesië. Bij een goed bestaan hoorde het zich bekwamen in een vak. Al in 1953 werd gezegd dat ook bij een tijdelijk verblijf het aan te raden was dat de Molukkers aan de slag gingen.¹⁰⁷ Bij de daadwerkelijke invoering van de Zelfzorg in 1956 werd teruggegrepen op dit argument. Te lang niet werken maakte het moeilijk om mee te kunnen doen in de maatschappij. Uiteindelijk moesten Molukse gezinnen weer voor zichzelf kunnen gaan zorgen. Dit gold ook bij een terugkeer naar Indonesië: 'Terugkeer naar een normaal levenspeil, hetzij in eigen land, hetzij in Nederland, moest [door niet te werken] steeds bezwaarlijker worden'.¹⁰⁸ De commissie Verwey-Jonker ging ook mee in deze tendens dat er in de gegeven omstandigheden het beste van gemaakt moest worden. De commissie Verwey-Jonker spreekt dan over 'benutten van bestaande kansen om zich te ontwikkelen'.¹⁰⁹

Als derde reden werd een 'vanzelfsprekend frame' ingezet om te laten zien dat het normaal was om de verantwoordelijkheid voor het verdienen van eigen geld weer bij het gezin te leggen. Een vader en moeder konden zo weer hun 'besef van verantwoordelijkheid' tonen. Door de Zelfzorg kreeg de vrouw haar 'volwaardige taak' in het gezin weer terug: ze kon weer koken voor haar familie. De vader kon buitenshuis zijn rol vervullen als arbeider. Het hebben van een baan werd beschreven als erg waardevol in het functioneren van het gezin. Een vader en moeder konden zo functioneren in hun natuurlijke rollen, wat een goed voorbeeld was voor de kinderen. In de rijksbegroting werd geschreven dat het Molukse gezin deze verantwoordelijkheid ook goed aankon.¹¹⁰ Kortom, er was eigenlijk geen reden dat de Nederlandse overheid nog langer voor het Molukse gezin zou zorgen. In 1958 werd in een terugblik op de invoering van de Zelfzorg het gekwalificeerd als een 'alleszins redelijke' maatregel. De maatregel had ook goed gewerkt: het bleek dat de Molukkers de 'verantwoordelijkheid voor het eigen levensonderhoud zeer wel kunnen dragen'.¹¹¹

¹⁰⁵ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1957), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 21

¹⁰⁶ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 11 en 53.

¹⁰⁷ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1953), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 11

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 49.

¹¹⁰ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1957), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 21

¹¹¹ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1958), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p.11.

Tussen de regels door valt te lezen dat het de Nederlandse regering ook goed uit kwam dat de Molukkers in hun eigen onderhoud zouden gaan voorzien. Zo werd er een jaar voor de invoering van Zelfzorg geschreven dat nieuwe woonoorden worden gebouwd waar tekorten aan arbeidskrachten bestonden.¹¹²

Zoals hiervoor reeds werd gezegd bestaat tegen opname der Ambonezen in het arbeidsproces niet alleen geen bezwaar, maar wordt door bemiddeling en door de nieuwe woonoorden te bouwen in gebieden waar een tekort aan arbeidskrachten bestaat, deze opname zelfs bevorderd.¹¹³

De kosten voor het CAZ werden uiteraard een stuk lager. Het ministerie schatte in dat de kosten voor een enkele uitkering een stuk lager was dan alle kosten voor voeding, kleding en zakgeld.

Opvallend is dat er niet over integratie van Molukkers werd gesproken als reden voor de invoering van Zelfzorg. Dit is misschien te verklaren doordat de invoering van Zelfzorg niet betekende dat er een eind kwam aan het idee dat Molukkers tijdelijk in Nederland verbleven. In 1955 werd er in de rijksbegroting nadrukkelijk gesteld dat het beleid ten aanzien van de Molukkers ‘gericht moest blijven op terugkeer’. Omdat Molukkers dit zelf ook wilden, was dit legitiem en werden er voorlopig nog geen nieuwe beleidsmaatregelen genomen.¹¹⁴ Toch werd in de Eerste Kamer al in 1955 betoogd dat de koers van de Nederlandse overheid moest veranderen: teruggaan zou geen optie meer zijn.¹¹⁵ In de rijksbegrotingen lijkt het alsof er met deze optie nauwelijks rekening gehouden werd.

Dat het uitgangspunt bleef dat Molukkers hier tijdelijk waren, blijkt ook uit de framing van Molukkers in de rijksbegrotingen. De omschrijving van Molukkers veranderde wel iets ten opzichte van de eerste jaren van het verblijf. Er werd er minder vaak geschreven over tijdelijk verblijvende Ambonezen maar simpelweg over ‘Ambonezen’ of over ‘hier verblijvende Ambonezen’ gerept.¹¹⁶ Het woord ‘tijdelijk’ wordt aanzienlijk minder gebruikt in het beschrijven van Molukkers, maar het woord ‘verblijvende’ laat wel zien dat er nog in grote mate rekening gehouden werd met een terugkeer. Het woord ‘verblijven’ duidt een minder permanent karakter aan dan bijvoorbeeld ‘wonen’.

¹¹² *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1955) Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 12-13.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem, 11.

¹¹⁵ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 146.

¹¹⁶ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1957), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord.

Verantwoording beleid in Pertemuan

De frames van de vanzelfsprekendheid en eigen verantwoordelijkheid zijn alomtegenwoordig in vele jaargangen van de *Pertemuan*, zelfs al voor de invoering van de Zelfzorg. Al in 1955 worden meisjes aangemoedigd om een opleiding te gaan volgen, bijvoorbeeld in de vorm van een brief geschreven door een kindermisje. De brief beklemtoonde dat het erg nuttig is deze opleiding te volgen, zodat je deze ervaring kon inzetten op de Molukken, waar veel kinderverzorgsters nodig waren ‘voor onze arme en weeskinderen’. Zolang je nog in Nederland bent, heb je nog de kans de opleiding te volgen, aldus de brieven-schrijfter.¹¹⁷ De kans moest met beide handen aangegrepen worden, zodat de tijd die je hier bent nuttig besteed hebt. ‘Men zal u vragen, wat u in die jaren in Nederland gedaan hebt. Of u de tijd uitgebuit hebt om u zelf en uw kinderen te vormen en te ontwikkelen’.¹¹⁸ Het inspelen op de eigen verantwoordelijkheid wordt in de *Pertemuan* erg expliciet gedaan. Zo plaatste de Commissaris Van Ringen een mededeling in de *Pertemuan* met de dringende oproep om een vak te gaan leren. Hij stelde daarin dat als de Molukkers ‘van enig nut’ willen zijn voor het gezin en ‘uw volk’, een cursus kunnen gaan volgen om vervolgens te kunnen gaan werken.¹¹⁹

In de *Pertemuan* van 1956 werd de invoering van de Zelfzorg aangekondigd door de minister van Maatschappelijk Werk, de heer F. Thiel. In deze uitleg stond het ‘vanzelfsprekendheid frame’ en het aanspreken op eigen verantwoordelijkheid centraal. De invoering van Zelfzorg werd geframed als een ‘natuurlijke en gezonde gang van zaken’. Deze vanzelfsprekendheid werd verder uitgelegd door te stellen dat het praktisch ondenkbaar is dat ‘gezonde mensen’ die niet werken, ‘zich geestelijk en moreel kunnen handhaven’. Er werd letterlijk gesteld dat het ‘vanzelfsprekend’ is dat de overheid stopt met ‘algemene zorg’ nu de Molukkers gingen werken. Het frame van de eigen verantwoordelijkheid werd ook ingezet in deze aankondiging. De minister speelde in dit artikel in op het verantwoordelijkheidsgevoel van Molukkers voor hun gezin. Het artikel zette uiteen dat Molukkers een voorbeeldfunctie vervullen voor hun kinderen. Wanneer zij zouden gaan werken, zou verantwoordelijkheidsgevoel en zelfrespect overgebracht worden op hun kroost.¹²⁰

Deze mededeling van de heer Thiel is ook de enige plek waarin er geappelleerd wordt aan het frame dat het eerlijker zou zijn ten opzichte van Nederlanders. De Zelfzorg werd gekwalificeerd als een rechtvaardige oplossing voor het ontstaan van een te groot verschil tussen ‘u’ en ‘de Nederlanders’, die hetzelfde werk verrichtten. Om de boodschap enigszins te verzachten betoogde Thiel dat er nog steeds voordelen zouden bestaan voor de Molukkers, aangezien ze nog geen bedrag betaalden voor

¹¹⁷ Redactie, ‘Beste meisjes’, *Pertemuan* 4 (1955), 8.

¹¹⁸ Redactie, ‘Opening de schouwburg van Schattenberg’, *Pertemuan* 2 (1956), 8-11.

¹¹⁹ J. Ringen, ‘Mededeling’, *Pertemuan* 5 (1955), 6.

¹²⁰ F. J. F. M. van Thiel, ‘Aan alle mannen en vrouwen in de Ambonezenwoonoorden’, *Pertemuan* 4 (1956), 19.

huisvesting, licht en waterverbruik en brandstoffen.¹²¹ Hierna kwam dit argument niet meer naar voren in de *Pertemuan*.

De frames over vanzelfsprekendheid en die over eigen verantwoordelijkheid worden ook na de invoering van de Zelfzorg nog regelmatig herhaald in artikelen in de *Pertemuan*. Er verschenen verschillende artikelen waarin geslaagde cursisten met foto en naam in het zonnetje worden gezet.¹²² Het plaatsen van deze artikelen op zich kan al opgevat worden als een aanmoediging om naar school te gaan en te gaan werken, maar ook de inhoud van deze teksten was doorspekt met dezelfde aanmoedigen om te gaan werken. Er werd verder voortgeborduurd op het ‘verantwoordelijkheidsframe’ door te spreken over het ‘geleerde ten nutte te brengen voor uw volk’. De cursisten werden omschreven als ‘een groep mannen die zich mogen presenteren aan de maatschappij’. Ook de verantwoordelijkheid naar het gezin komt naar voren wanneer er gesproken werd over de kinderen ‘die kijken naar hun vader’.¹²³ In een ander artikel is een uiteenzetting te lezen over hoe elk mens ‘arbeid nodig heeft’ en het de ‘plicht’ is voor de ‘zijnen’ te zorgen.¹²⁴

Hiernaast wordt er veel aandacht besteed aan het verheerlijken en aanmoedigen van werken, door het discours te hanteren dat arbeid vanzelfsprekend is. Met uitspraken als ‘Ieder mens heeft arbeid nodig, evenzeer als het voedsel om te eten en de lucht om in te ademen’¹²⁵ en ‘durende werkloosheid is een kwaad, een heel erg kwaad’, wordt het frame geconstrueerd dat eigenlijk niemand het er oneens mee kan zijn dat werken goed is.¹²⁶ In 1959 wordt deze vanzelfsprekendheid nog verder benadrukt door werken uit te leggen als een recht, om je goed te kunnen voelen als mens.¹²⁷ De vanzelfsprekendheidsveronderstelling wordt soms subtiel duidelijk door het niet daadwerkelijk te benoemen, maar er vanuit te gaan. In een artikel over studieresultaten van cursisten werd geschreven dat de mogelijkheid om cursussen te volgen ‘bij ieder Ambonees gezin bekend is’.¹²⁸ Door erop te rekenen dat het bij iedereen bekend is, ontslaat de auteur zich van de plicht uit te leggen waarom Molukkers zich eigenlijk moeten oriënteren op de arbeidsmarkt. De beleidsmaatregel van de Zelfzorg werd hiermee dus gelegitimeerd.

Samenvattend blijkt dus dat de voornaamste reden voor de overheid om de Zelfzorg in te voeren was dat ze Molukkers niet een extra inkomen wilden geven. Dit was oneerlijk ten opzichte van Nederlanders en het terugtrekken van de verzorging kwam de staatskas ook goed uit in tijden van

¹²¹ F. J. F. M. van Thiel, ‘Aan alle mannen en vrouwen in de Ambonezenwoonoorden’, *Pertemuan* 4 (1956), 19.

¹²² Redactie, ‘Wat het hart goed doet’, *Pertemuan* 5 (1958), 4.

¹²³ Redactie, ‘Uitreiking diploma’s cursus automontage’, *Pertemuan* 6 (1956), 17.

¹²⁴ Redactie, ‘De beschutte werkplaats’, *Pertemuan* 7 (1957), 2.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Redactie, ‘We horen allemaal bij elkander’ *Pertemuan* 1 (1958), 4.

¹²⁷ Redactie, ‘Over werken’, *Pertemuan* 1 (1959), 5.

¹²⁸ Redactie, ‘Studieresultaten’, *Pertemuan* 10 (1956), 12.

wederopbouw. Deze reden bleef in de Pertemuan wat onderbelicht. Hier ging het vooral om het inspelen op de eigen verantwoordelijkheid en het framen van de Zelfzorg als een vanzelfsprekendheid. De framing rondom de invoering van de Zelfzorg laat zien dat de overheid niet vond dat ze een speciale verantwoordelijkheid hadden voor Molukkers omdat de Nederlandse regering had bijgedragen aan de situatie. Veel Molukkers vonden en vinden dat de Nederlandse overheid er debet aan was dat er geen aparte Molukse staat kwam, terwijl ze wel het idee hadden gekregen dat de Nederlandse staat dit beloofd had.

Als we de framing van de Zelfzorg uit de Pertemuan en de rijksbegrotingen vergelijken met de notie van tijdelijkheid uit dezelfde periode, bleek dat de redenering een inconsistentie bevat. Aan de ene kant moesten Molukkers nu voor zichzelf moesten gaan zorgen, omdat Nederlanders dit ook moesten doen. Als deze lijn werd doorgetrokken, zou dit betekenen dat Molukkers ook hetzelfde behandeld zouden moeten worden als autochtone Nederlanders. Toch werd duidelijk dat dit niet zo was: de invoering van Zelfzorg betekende niet dat Molukkers konden rekenen op een permanent verblijf in Nederland. Molukkers werden nog steeds beschreven als een afzonderlijke groep in Nederland die hier niet woonde, maar slechts verbleef als vreemdeling.

Hoofdstuk 5: Van woonoord naar woonwijk, 1959-1970

Hoewel het beleid aan het einde van de jaren vijftig van de vorige eeuw gericht bleef op tijdelijkheid, werd steeds duidelijker dat de tijdelijkheid langer duurde dan aanvankelijk werd verwacht. De Eerste Kamer vroeg in 1956 om wetenschappelijk onderzoek naar de 'Ambonezenkwestie'. In 1957 kreeg de commissie Verwey-Jonker deze opdracht mee.¹²⁹ Twee jaar later presenteerde ze het rapport met als belangrijkste aanbeveling dat Molukkers in woonwijken moesten gaan wonen.¹³⁰ Het CAZ had dit al eerder bedacht en was zelfs al op eigen initiatief begonnen aan de uitvoering ervan. Toch gold dit rapport als een doorbraak en nam de Nederlandse regering deze bevinding uit het rapport over.¹³¹ De eerste echte woonwijk werd in 1960 in gebruik genomen in Appingedam.¹³² Zo'n 43 woonwijken zouden volgen gedurende de jaren zestig. De woningen waren eigendom van de staat en Molukkers hoefden geen huur te betalen.¹³³ Aan de criteria als 'geen geïsoleerde ligging', 'maximaal 50 huizen' en 'dichtbij werkgelegenheid' werd niet altijd voldaan.¹³⁴ Veel Molukkers waren blij met de kwalitatief betere huisvesting. Toch was er ook een grote groep die niet blij was met deze verandering. Huisvesting in woonwijken werd opgevat als een bevestiging dat de Nederlandse overheid afzag van haar verantwoordelijkheid om zich in te zetten voor de RMS. Enkele gezinnen moesten met inzet van politie uit hun huis gezet worden. Ook was de kwaliteit van de woonwijken vaak ondermaats, aangezien de bouwvoorschriften onvoldoende in acht werden genomen. Lekkage en snel verval waren het gevolg. Waarom werd deze niet onverdeeld populaire maatregel genomen door de Nederlandse regering en hoe werd dit uitgelegd aan de Molukkers?

Verantwoording beleid door overheid

In 1958 kondigde de rijksbegroting de aanstelling van de commissie aan. Hier werd het voorzichtig loslaten van de tijdelijkheid voorzigtiger geformuleerd door te spreken over: 'de veranderende omstandigheden waaronder de Ambonezen geleidelijk aan komen te verkeren'.¹³⁵ Waarschijnlijk had de verslechterde band tussen Nederland en Indonesië ook invloed op de veranderende opvattingen. De spanningen over Nieuw-Guinea liepen zo hoog op dat de Indonesische president Soekarno de Nederlanders staatsgevaarlijk verklaarde tijdens Zwarte Sinterklaas, 5 december 1957.¹³⁶ Nu de kans

¹²⁹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 156.

¹³⁰ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 81.

¹³¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 156-157.

¹³² *Ibidem*, 175.

¹³³ *Ibidem*, 179, 181.

¹³⁴ *Ibidem*, 176.

¹³⁵ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1958), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 10.

¹³⁶ Laarman, *Oude bekenden*, 74.

dat Molukkers een eigen staat zouden krijgen steeds kleiner werd, wilde de overheid een andere koers inslaan met het aanstellen van een onderzoekscommissie. De Nederlandse regering gaf aan dat ze wachten op dit advies en tot die tijd zelf 'niet op de thans gestelde vraag in te gaan'.¹³⁷ Zoals hierboven beschreven nam de regering het advies van de commissie over om over te gaan op woonwijken.¹³⁸ Verder wordt er nergens in het onderzochte archiefmateriaal hier verder op ingegaan.

In de schaarse onderdelen van de rijksbegrotingen waar de overheid wel ingaat op de overgang naar woonwijken, speelde één frame een dominante rol, namelijk dat nu de 'tijdelijkheid' langer duurde, de huidige huisvesting niet meer voldeed. Al in 1957, voor het verschijnen van het rapport van commissie Verwey-Jonker, gaf de regering dit als voornaamste reden om de huisvesting te verbeteren.

Dan nog dient er rekening mee te worden gehouden dat voor vele Ambonezen het verblijf in Nederland nog jaren kan duren. Daarom zal aan de verbetering van de huisvesting met voortvarendheid worden gewerkt.¹³⁹

Ook uit de rijksbegroting van 1969 bleek dat de regering vond dat voor een langere verblijf de huidige woningen te slecht waren. De barakken waren 'niet berekend op een zó langdurig gebruik'.¹⁴⁰ Nu het besef langzaam doordrong dat Molukkers voorlopig nog niet terug konden, moest er iets gedaan worden aan de kwaliteit van de huisvesting. Er werd slechts éénmaal in de onderzochte rijksbegrotingen een andere reden gegeven voor deze beleidsmaatregel. De regering verantwoordde de instelling van Molukse woonwijken indirect door erop te wijzen dat 'Ambonezen zoveel mogelijk in eigen gemeenschappen bij elkaar wilden wonen'.¹⁴¹

De regering koos ervoor om de aanbevelingen van de commissie Verwey-Jonker over te nemen, die deze beleidsmaatregel vooral uitlegde met de twee frames 'goed voor het behoud van het saamhorigheidsgevoel' en 'goed voor de integratie'. Ten eerste schonk de commissie veel aandacht aan dit saamhorigheidsgevoel binnen de groep Molukkers. In het rapport waren verschillende hoofdstukken gewijd aan het uitleggen van de culturele achtergrond van Molukkers, in een poging het gedrag en situatie van de groep beter te begrijpen. Zo schreef de commissie dat de Molukkers 'sterk de behoefte voelden' om bij elkaar te blijven, om zo elkaar 'tot steun te zijn'.¹⁴² Omdat 'de groep' zo belangrijk was voor Molukkers, moest bij integratie ook goed gekeken worden naar het collectieve

¹³⁷ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1958), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 10.

¹³⁸ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1959), Hoofdstuk XII A, Memorie van toelichting, p. 8.

¹³⁹ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1957), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord, p. 5.

¹⁴⁰ *Rijksbegroting voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk* (1969), Hoofdstuk XVI, Memorie van Toelichting, p. 41.

¹⁴¹ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1959), Hoofdstuk XII A, Memorie van toelichting, p. 8.

¹⁴² Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 15.

proces, alvorens er gekeken zou worden naar de 'individuele processen'.¹⁴³ De commissie vond ten slotte dat er ook simpelweg geluisterd moest worden naar de wens van Molukkers om samen te blijven. Ambonezen stelden het op prijs om bij elkaar te blijven en ze waren gericht op het behoud van 'een eigen kerkelijk leven, eigen cultuur, zeden en gewoonten'.¹⁴⁴ Deze aanname wordt uit de literatuur wel deels ondersteund. Het waren vooral de Molukse belangengroepen die wilden dat Molukkers bij elkaar bleven omdat zij de terugkeer hoog in het vaandel hadden staan. De belangengroepen bestonden met name uit sympathisanten van RMS. Het uiteenvallen van de groep zou een opname in de Nederlandse samenleving betekenen en daarmee de hoop op terugkeer doen afnemen. Of dit ook de wens was van de hele Molukse gemeenschap is maar de vraag.

Hiernaast pleitte de commissie Verwey-Jonker ook voor een overgang naar een woonwijk omdat dit beter zou zijn voor de integratie. De commissie schreef dat het slecht is dat jongeren naar Nederlandse scholen gingen maar zich thuis nog in een wereld begaven van oude tradities. Zo zou het gezin nooit een 'Nederlands patroon' benaderen, aldus het rapport. Blijkbaar was het einddoel dus het kneden naar de Nederlandse norm. De overgang van een woonoord naar een woonwijk zou bijdragen aan dit streven. Het huidige 'wonen in kampen' zorgde voor een 'geïsoleerd bestaan'. In een woonwijk konden de grote verschillen tussen de twee werelden opgeheven worden.¹⁴⁵ Volgens het rapport waren de werkloosheidcijfers bij de Molukkers die in de kampen woonden hoog en zou dit verminderen wanneer Molukkers intrek namen in speciale woonwijken, die minder geïsoleerd gelegen waren.¹⁴⁶ Elders in het rapport stelde de commissie al vast dat deelnemen aan de arbeidsmarkt een belangrijke factor was voor integratie.¹⁴⁷ Ook de contacten tussen Nederlanders en Molukkers zou verbeteren wanneer de Molukkers in de woonwijken zouden gaan wonen, wat uiteraard een gunstig effect zou hebben op de integratie. Waar het contact nu gekenmerkt werd als een 'stijve omgang', zou dit wat losser worden wanneer men iets regelmatig bij elkaar zou thuis zou komen.

De manier waarop Molukkers beschreven werden veranderde in deze periode, er lag nu minder nadruk op de 'tijdelijk verblijvende Ambonezen', maar Molukkers werden niet meer als aparte groep gezien waar beleid voor gemaakt moest worden. Aan het eind van de jaren zestig begon de Nederlandse overheid met het onderverdelen van Molukkers bij andere subgroepen in Nederland waar integratie en aanpassing bij nodig was. Zo werden Molukkers in één adem genoemd met 'buitenlandse arbeiders, ongehuwde moeders en homofielen'. Het voornemen werd gedeeld om onderzoek te doen naar deze groepen om degelijk beleid vast te kunnen stellen, omdat deze groepen

¹⁴³ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 95.

¹⁴⁴ Ibidem, 81.

¹⁴⁵ Ibidem, 15.

¹⁴⁶ Ibidem, 45.

¹⁴⁷ Ibidem, 56.

leefden in ‘een vreemde omgeving’ of ‘een normaal gezinsleven ontbrak’.¹⁴⁸ Een jaar later werd beleid voor Molukkers onderverdeeld in dezelfde categorie als buitenlands studenten, vluchtelingen en woonwagenbewoners. Het onderverdelen van Molukkers bij andere doelgroepen kan duiden op een begin van integratiebeleid: de overheid zag Molukkers nu als een van de groepen in Nederland waar beleid voor moest komen, in plaats van ze steeds in een aparte categorie te bespreken. Toch wordt nog in 1966 geopperd dat de Molukkers terug konden gaan.¹⁴⁹

Verantwoording beleid in Pertemuan

De Pertemuan was net als bij de invoering van Zelfzorg ook bij deze beleidsmaatregel het instrument bij uitstek om de Molukkers langzaam aan het idee van een verandering te laten wennen. Dit gebeurde aan de hand van drie dominante frames, namelijk dat het vanzelfsprekend was nu ze langer in Nederland bleven, dat het nu beter zou worden voor ze en dat ze een hechte gemeenschap konden blijven. Bij de toepassing van het eerste frame hoorde ook dat er in de Pertemuan toegegeven moest worden dat het tijdelijk verblijf misschien toch niet zo tijdelijk was. In 1958 werd in Pertemuan voor het eerst gezegd dat Molukkers zich moesten instellen op een ‘langdurig verblijf’.¹⁵⁰

De notie dat het verblijf langer zou duren wordt na deze eerste keer vaker herhaald en gekoppeld aan het idee dat hier vanzelfsprekend betere behuizing bij past.¹⁵¹ Het krijgen van een huis werd gepresenteerd als iets wat Molukkers vanzelfsprekend verdienden, als een menswaardige oplossing.¹⁵² Het was zo vanzelfsprekend dat niemand er eigenlijk oneens mee kon zijn.

Het bestaat niet, er is geen gezonde redenering mogelijk, op grond
waarvan men niet even gelukkig met eindelijk een echt huis zou zijn.¹⁵³

Aan de notie van het ‘langdurige verblijf’ werd ook gekoppeld dat het wonen in woonwijken de integratie bevorderde. Nu Molukkers langer bleven was het ook goed om meer in contact te komen met andere Nederlanders.¹⁵⁴ Dit in contact treden werd omschreven als een ‘natuurlijke en vanzelfsprekende zaak’.¹⁵⁵

¹⁴⁸ *Rijksbegroting voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk* (1968), Hoofdstuk XVI, Memorie van Toelichting, p. 15.

¹⁴⁹ *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1965), Hoofdstuk XVI, Memorie van toelichting, p. 16.

¹⁵⁰ A. J. van Raalte, ‘Aan allen die in de woonoorden vertoeven’, *Pertemuan* 8 (1958), 24.

¹⁵¹ Redactie, ‘Onze eerste woonwijk in gebruik genomen, te Appingedam’, *Pertemuan* 1 (1960), 10; Redactie, ‘Van woonoord naar woonwijk’, *Pertemuan* 4 (1961), 12.

¹⁵² A. J. van Raalte ‘Aan allen die in woonwijken, woonoorden of elders in Nederland verblijven’, *Pertemuan* 12 (1962), 29.

¹⁵³ Redactie, ‘We krijgen een huis’, *Pertemuan* 6 (1960), 15.

¹⁵⁴ Redactie, ‘Hoe gaat het nu met hen?’, *Pertemuan* 1 (1961), 12.

¹⁵⁵ Redactie, ‘Onze eerste woonwijk in gebruik genomen, te Appingedam’, *Pertemuan* 1 (1960), 10.

Het idee dat het alleen maar beter zou worden, het hier als tweede onderscheiden frame, is het overkoepelende thema van alle enthousiaste beschrijvingen met foto's van de nieuwe woonwijken. Met verheerlijkende uitspraken als 'gewone, royale huizen, met alles erin en eraan en erbij'¹⁵⁶, 'een huis met gewone grote ramen, licht en zonnig, een mooie keuken'.¹⁵⁷ Molukkers mochten er wel dankbaar voor zijn, menig Nederlander zou dit ook wel willen.¹⁵⁸ Om het contrast tussen de oude en nieuwe situatie groter te maken werden Molukkers regelmatig herinnerd aan hoe slecht de huidige huisvesting was.¹⁵⁹ 'Geen enkele Ambonees kan er bestaan, die toch maar liever de afgelegen sombere barakken verkiest'.¹⁶⁰ Dit werd nog eens aangedikt door het constant te hebben over een ontwikkeling die 'eindelijk' plaatsvond. Dit schepte het beeld dat het een mooi vooruitzicht was waar lang op gewacht werd.¹⁶¹ Deze verandering was namelijk altijd een verbetering.¹⁶²

Het derde frame, over het behoud van de gemeenschap, lijkt vooral ingezet als geruststelling. Zo onderstreepte de *Pertemuan* dat na de financiële offers, de Molukkers niet ook nog cultuuroffers hoefden te maken. Het betrekken van woningen in de woonwijk zou gepaard gaan met behoud van de gemeenschap.¹⁶³ Waar de 'Ambonezen' ook zouden wonen, ze zouden met de anderen altijd de Ambonese groep vormen, die 'een eigen geschiedenis' en een 'eigen verlangen' had.¹⁶⁴ Volgens de *Pertemuan* is het besluit om de Molukkers samen in een woonwijk te plaatsen ook gebaseerd op de behoefte aan onderling contact. Deze behoefte kwam voort uit het feit dat ze 'in een totaal ander land' en in een 'zo vreemde omstandigheden' terecht gekomen waren. Ook het in contact komen met andere Nederlanders zou ze echt net 'minder Ambonees' maken, 'natuurlijk niet'.¹⁶⁵ In al deze beschrijvingen klinkt een empathische toon door; er wordt begrip getoond voor eventuele bezwaren, maar die bezwaren zouden verdwijnen als sneeuw voor de zon zouden als men eenmaal de prachtige huizen zou zien.¹⁶⁶

Opvallend is ook dat de redactie van *Pertemuan* tegelijk met het uitleggen van deze beleidsmaatregel ook een nieuw type teksten is gaan publiceren, namelijk over allerlei algemene zaken in de Nederlandse samenleving. Zo wordt het stemrecht uitgelegd, de sociale verzorgingsstaat,

¹⁵⁶ Redactie, 'Woonwijk voor Ambonezen', *Pertemuan* 2 (1960), 16.

¹⁵⁷ Redactie, 'Wij krijgen een huis!', *Pertemuan* 6 (1960), 15.

¹⁵⁸ Redactie, 'Hoe gaat het nu met hen?', *Pertemuan* 1 (1961), 12.

¹⁵⁹ Redactie, 'Woonwijk voor Ambonezen', *Pertemuan* 2 (1960), 16.

¹⁶⁰ Redactie, 'Pertemuan, toen nu en verder', *Pertemuan* 10 (1960), 12.

¹⁶¹ Redactie, 'Onze eerste woonwijk in gebruik genomen, te Appingedam', *Pertemuan* 1 (196), 10;

Redactie, 'Woonwijk voor Ambonezen', *Pertemuan* 2 (1960), 16;

Redactie, 'Over de woonwijken', *Pertemuan* 1 (1961), 16.

¹⁶² Redactie, 'Van woonoord naar woonwijk', *Pertemuan* 4 (1961), 12.

¹⁶³ A. J. van Raalte, 'Aan allen die in de woonoord en woonwijken vertoeven', *Pertemuan* 12 (1959), 24.

¹⁶⁴ Redactie, 'Voor de Ambonezen, die niet meer in de woonoord wonen, maar zich te midden van de Nederlanders gevestigd hebben', *Pertemuan* 6 (1960), 24.

¹⁶⁵ Redactie, 'Pertemuan, toen nu en verder', *Pertemuan* 10 (1960), 12.

¹⁶⁶ A. J. van Raalte, 'Aan allen die in de woonoord en woonwijken vertoeven', *Pertemuan* 12 (1960), 29; Redactie, 'Van woonoord naar woonwijk', *Pertemuan* 4 (1961), 12.

enzovoort. Hierbij werd expliciet opgeroepen zich actief te verdiepen in de deze materie, om zo mee te kunnen denken over wat er 'in het Nederlandse volk leeft, waar u dagelijks mee te maken hebt'.¹⁶⁷

Alle aandacht in de *Pertemuan* voor de overgang naar de woonwijken leidde tot een verandering in de notie van tijdelijkheid. Er werd rond de jaren zestig minder gesproken over een 'tijdelijk verblijf'. Geleidelijk aan werd er meer gehint op een verblijf dat misschien wel iets langer zou duren. Tegelijk met het aanprijzen van de woonwijken werd er ook voor het eerst benadrukt dat Molukkers 'erbij' hoorden. Verschillende artikelen gaan nadrukkelijk in op de stelling dat Molukkers 'precies dezelfde normale rechten hebben als een Nederlander', dus ook een woning verdienen.¹⁶⁸ Volgens *Pertemuan* is het streven naar een 'werkelijk samenleven' met 'allen die binnen onze grenzen wonen'.¹⁶⁹ Dit lijkt dus enigszins op een poging tot integratie. Molukkers werden ook minder vaak beschreven als 'de tijdelijk verblijvende Ambonezen' maar vaker aangeduid als 'Ambonezen in Nederland'.¹⁷⁰

Ook leidde de veranderende tijdelijkheidsgedachte er niet toe dat Ambonezen nu werden gezien als migranten of geen 'vreemdelingen' meer waren. In 1966, vijftien jaar nadat de eerste Molukkers voet aan wal zetten in Nederland, duidde de *Pertemuan* de Molukker nog steeds aan 'vreemdeling', weliswaar 'als vreemdeling welkom'. Een artikel over de cultuurverschillen in de opvoeding van kinderen betoogde dat kinderen moesten beseffen dat ze 'deel uitmaakten van een eigen volk', een daarmee de taak had de 'eer op te houden' van dit volk. Een Moluks kind droeg hierdoor een 'grotere verantwoordelijkheid' dan een 'Nederlands kind'.¹⁷¹

Voor de overheid leek de voornaamste reden van de invoering van de Molukse woonwijken het feit dat Molukkers langer bleven en daarom geschiktere huisvesting nodig hadden. Met de invoering van de woonwijken wint de overheid voor het eerst advies in vanuit wetenschappelijk onderzoek. De commissie Verwey-Jonker vond de invoering van Molukse woonwijken goed voor de integratie en goed voor het saamhorigheidsgevoel van Molukkers. Uit deze redenering blijkt dat de commissie Verwey-Jonker van mening was dat de beste manier van integratie was om te 'integreren met behoud van het eigene', aangezien de Molukkers wel bij elkaar moesten blijven wonen. De framing in de *Pertemuan* komt grotendeels overeen met de ingezette framing in de rijksbegrotingen. Zo ging *Pertemuan* mee in de framing van het behoud van het eigene door te benadrukken dat het verlaten van de woonoorden de eenheid van de Molukse gemeenschap niet aangetast zou worden juist zou versterken. De overgang naar woonwijken betekende ook dat de Nederlandse regering accepteerde dat het verblijf langer zou

¹⁶⁷ Redactie, 'Uw stem telt mee', *Pertemuan* 1 (1959), 2.

¹⁶⁸ Redactie, 'Over de woonwijken', *Pertemuan* 1 (1961), 16.

¹⁶⁹ Redactie, 'Een kerktocht', *Pertemuan* 3-4 (1963), 14.

¹⁷⁰ Bijvoorbeeld: Redactie, 'Hoe gaat het nu met hen?', *Pertemuan* 1 (1961), 12.

¹⁷¹ Redactie, 'De jongeren in het ouderlijk huis', *Pertemuan* 2 (1966), 2.

gaan duren. De verschillen tussen Nederlanders en Molukkers werden minder scherp neergezet. Uiteindelijk konden Molukkers terug naar waar ze vandaan kwamen, maar hoe dit precies gestalte zou krijgen, werd niet duidelijk. Tot die tijd was het beleid gericht op aanpassing en werd omgang met Molukkers onder dezelfde categorie geschaard als vluchtelingen en woonwagenbewoners.

Hoofdstuk 6: Conclusie

Dit onderzoek had tot doel meer inzicht te krijgen in beleidskeuzes ten aanzien van de opvang en integratie van Molukkers in de eerste twee decennia na hun aankomst in Nederland. Uit de literatuur blijkt dat er geen consensus bestaat over waarom er lange tijd weinig concrete beleidsmaatregelen voor integratie werden getroffen, ondanks dat na enkele jaren al duidelijk werd dat Molukkers niet terug zouden naar de al dan niet onafhankelijke Molukken. Om de vraag te kunnen beantwoorden is gekozen voor een analyse van door de overheid gebruikte frames in argumentatie.

De beslissing om Molukkers tijdelijk naar Nederland over te laten komen werd door de overheid geframed als 'de enige optie'. Molukkers waren te anders om hier te kunnen blijven. Dit beleid werd in de *Pertemuan* gerechtvaardigd met een frame waarin de overheid werd gepresenteerd als een actor die zelf nauwelijks kon ingrijpen maar de situatie alleen kon ondergaan. De voornaamste reden voor invoering van Zelfzorg was dat het hiermee eerlijker zou worden voor andere Nederlanders. In *Pertemuan* werd deze beleidsmaatregel uitgelegd met een 'vanzelfsprekendheid frame' en een 'eigen verantwoordelijkheid' frame. Integratie leek nog geen thema tijdens de invoering van Zelfzorg. Wel kwam dit langzamerhand naar voren bij de derde beleidsmaatregel die in dit onderzoek is geanalyseerd, het inrichten van de Molukse woonwijken. Waar het voor de overheid met name ging om de woonoorden die niet meer voldeden nu Molukkers langer bleven, ging het bij de commissie Verwey-Jonker met name om een betere integratie in Nederland. Ook maakte zij een groot punt van het behouden van onderlinge eenheid in de verantwoording van hun plan voor Molukse woonwijken. Door deze framing werd het segregatiebeleid van het onderbrengen van de Molukkers in aparte wijken gelegitimeerd.

Door gebruik te maken van framing legitimeerde de Nederlandse regering haar beleid. In de omschrijving van Molukkers komt het tijdelijkheidsaspect evident naar voren en een woord als 'vluchteling' werd gemedaniseerd. Dat dit framen vaak een actieve strategie was, blijkt nog verder uit het verschil tussen argumentatie in beleidsstukken en argumentatie in de *Pertemuan*. Zo werden in *Pertemuan* verschillende maatregelen uitgelegd alsof ze vanzelfsprekend waren. Dit is een slim frame omdat door eerdere aannames weg te laten en te doen alsof iets vanzelfsprekend is, er niet diep ingegaan hoeft te worden op de achterliggende redenen. Bovendien wordt er met dit frame steeds benadrukt dat het heel normaal is wat er gebeurt en zullen mensen minder snel geneigd zijn vragen te stellen over waarom iets zo gaat. Uit verschillende frames blijkt dat er geen aandacht was voor de tegenargumenten van Molukkers. Zo werd er niet gesproken over de verantwoordelijkheid die de Nederlandse overheid zou hebben om Molukkers in onderhoud te voorzien.

Aan de andere kant is ook goed voor te stellen dat de framing niet altijd een bewuste of actieve strategie was. De Nederlandse regering ging in alle doorgevoerde beleidsmaatregelen uit van een tijdelijkheidsgedachte en van het idee dat er eenheid bewaard moest worden onder Molukkers. Het is moeilijk te reconstrueren of deze twee uitgangspunten manieren waren om het beleid te verantwoorden of dat de Nederlandse regering hier zelf ook volledig in geloofde. Er kan in elk geval gesteld worden dat de Nederlandse regering gestuurd werd door dit discours in het opstellen van beleid. Daarom is het van belang hoe deze tijdelijkheidsframe en het eenheidsframe precies vorm kreeg.

Veranderende frames

Dit onderzoek toonde aan dat de aannames die achter de frames schuilgaan, niet dezelfde betekenis kenden door de tijd heen. Het idee van een eenheid in de Molukse groep bleek al toen de Molukkers per boot in Nederland arriveerden. Dit onderzoek liet zien dat de regering de Molukkers als groep ongeschikt achtte om te integreren in de Nederlandse samenleving. Ze ging hierbij uit van stereotypische kenmerken die zouden passen bij de hele groep Molukkers, zoals de gedachte dat ze te anders waren om hier te kunnen aarden. Met de invoering van woonwijken was er opnieuw aandacht voor kenmerken van de Molukkers als groep. Nu werd er een andere aanname aan gekoppeld, namelijk dat de eenheid en eigenheid van de groep in stand gehouden moest worden. Hiernaast wilden Molukkers dit zelf ook graag, volgens de regering.

Uit de aannames achter beleidsmaatregelen zien we ook dat de tijdelijkheidsgedachte niet statisch is, maar aan verandering onderhevig. In de eerste jaren na de komst van Molukkers sprak de regering vrij expliciet over een tijdelijk verblijf en herhaalde dit frame ook veelvuldig. Zo hoefden Molukse kinderen niet naar school omdat Nederlands leren niet relevant was voor hun toekomst, het verblijf zou snel voorbij zijn. Hoe snel precies werd eigenlijk nergens duidelijk. Wel blijkt uit de frameanalyse dat de regering er aanvankelijk impliciet van uitging dat het verblijf slechts een paar maanden zou duren.

De grote nadruk op de tijdelijkheid en de verantwoording hiervan heeft grote invloed gehad op het gevoerde beleid na de eerste opvang. Hieruit volgde namelijk het principe van 'verzorging'. Een oriëntatie op de arbeidsmarkt had geen prioriteit als het verblijf van korte duur zou zijn. Ook werden er verder nauwelijks concrete maatregelen getroffen voor een langdurig verblijf. Als vanaf het begin duidelijker was geweest dat de Molukkers langer zouden blijven was dit misschien anders geweest.

De tijdelijkheidsgedachte bleef met de invoering van Zelfzorg bestaan, al werd het wat minder sterk benadrukt in framing. De tijdelijkheidsgedachte bleek nu meer impliciet uit bijvoorbeeld de

kerstboodschappen waarin nog steeds gesproken werd over de hoop op terugkeer. De verwachting van terugkeer ging nu niet meer uit van een paar maanden, maar ging richting enkele jaren.

Van een meer naar de achtergrond bewogen notie van tijdelijkheid veranderde de inhoud ervan pas echt rondom de invoering van de woonwijken. Nog steeds werd het idee van tijdelijkheid niet losgelaten. De Nederlandse regering bleef ervan uitgaan dat Molukkers teruggingen. Toch hield de tijdelijkheidsnotie duidelijk niet meer in dat de Molukkers slechts een enkele jaren bleven. Er moest nu aandacht komen voor integratie en goede huisvesting. Hoe lang de Molukkers nog moesten wachten wordt ook nu nergens echt duidelijk, maar het was in ieder geval evident dat het ging om een andere tijdspanne nu er woonwijken ingericht werden. Bovendien werd er soms voorzichtig gesproken over het voorgoed blijven in Nederland, al gebeurde dit maar zelden.

Deze verandering van het tijdelijkheidsidee ging hand in hand met de eerste aandacht voor integratie. Nadruk op verschillen tussen Molukkers en Nederlanders werden minder sterk aangezet. Er kwam zelfs aandacht voor boodschappen in de Pertemuan waarin werd benadrukt dat Molukkers er ook bij hoorden. Uit de beschrijvingen van Molukkers bleek echter dat ze niet meteen als volwaardige Nederlanders gezien werden. Ze konden goed op gelijke voet met Nederlanders samenleven, maar bleven een aparte groep.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat de framing door de overheid vrij goed aansluit bij de beschrijving van het publieke debat door Charlotte Laarman. Zij stelt dat de tijdelijkheid van het verblijf in zowel kranten als Kamerdebatten steeds benadrukt werd.¹⁷² In haar onderzoek spreekt ze van een 'gastenretoriek' in het publieke debat. De retoriek is ook te herkennen in de overheidsframing. In kranten werd het vaak nog explicieter door woorden als 'logés', terwijl het in de overheidsstukken soms meer blijkt uit subtielere beschrijvingen.¹⁷³ In het publieke debat is logischerwijs wel meer aandacht voor tegenargumenten. Zo gingen Tweede Kamerleden in op de 'historische verantwoordelijkheid' die de regering had ten opzichte van Molukkers, iets wat niet terugkomt in de geanalyseerde bronnen in dit onderzoek. Blijkbaar was de Nederlandse regering het niet eens met dit standpunt of vond zij het niet verstandig dit te erkennen in beleidsstukken.

Er kan dus gesteld worden dat de framing van argumentatie in beleidsstukken grotendeels overeenkomt met de framing in het publieke debat. In beide werd namelijk uitgegaan van de tijdelijkheidsgedachte en werd het segregatiebeleid verantwoord door een gastenretoriek. Het is goed mogelijk dat de politiek en de media elkaar beïnvloedden en noties van elkaar overnamen, zodat het frame steeds verder versterkt werd. Gezien de alomtegenwoordigheid en herhaling van de framing

¹⁷² Laarman, *Oude bekenden*, 110.

¹⁷³ Ibidem, 113.

kan er gesproken worden over een sterk frame. Dit frame was zelfs zo sterk dat er aan vast gehouden werd ook al werd in 1955 al gesteld dat teruggaan waarschijnlijk geen optie was.¹⁷⁴

Invloed frames op het beleid

Deze tijdelijkheidsnotie had door de wijdverbreide framing waarschijnlijk veel invloed op het beleid. Van Amersfoort stelt dat er nauwelijks integratiebeleid werd opgesteld tot 1978. Dit is te kort door de bocht. Er werden wel degelijk beleidsmaatregelen getroffen, zoals de invoering van de Zelfzorg, speciale cursussen om te gaan werken, opknappen van woonoorden en verhuizen naar woonwijken. Toch blijkt uit dit onderzoek dat veel van deze beleidsmaatregelen laat werden genomen en uitgingen van de aanname dat Molukkers tijdelijk bleven. Als deze insteek anders zou zijn geweest, was er misschien gekozen voor ander beleid, bijvoorbeeld spreiding van Molukkers in reguliere wijken. Deze framing van tijdelijkheid in zowel het publieke debat als in de beleidsstukken kan sterk bijgedragen hebben aan het beeld dat de beleidsmakers hadden van de situatie. Ook is voor te stellen dat deze tijdelijkheidsnotie als strategie werd ingezet om overheidsbeleid te kunnen verantwoorden. Hiermee ontslaat de overheid zich namelijk van de verantwoordelijkheid concrete handvaten aan te reiken om goed te integreren en dus tijd en geld te investeren.

Een andere verklaring voor het laat in actie komen van de overheid is dat beslissingen naar voren werden geschoven omdat de overheid echt niet wist of wilde weten dat Molukkers niet terug konden. Er ontbrak waarschijnlijk een sterke langetermijnvisie op het aanpakken van de kwestie en problemen werden van geval tot geval opgelost. Dit onderzoek toont aan dat er regelmatig expliciet gezegd werd dat de regering wachtte met het nemen van een beslissing omdat ze eerst de situatie even wil aankijken. Ook is voor te stellen dat de overheid geen onrust wilde zaaien in de Molukse gemeenschap door het opstellen van integratiebeleid, aangezien Molukkers dit als bevestiging zouden zien dat ze niet terug konden naar de Molukken. Bovendien zou het investeren in Molukkers de overheid niet populair maken bij de rest van Nederland. Het land was druk bezig met de wederopbouw en naast de Indonesische repatrianten moest er nu ook nog aandacht besteed worden aan de Molukkers. Uit Laarmans onderzoek blijkt dat ook kranten wezen op de hoge kosten van het opvangen van Molukkers.¹⁷⁵

Om een antwoord te geven op de hoofdvraag kan gesteld worden dat de beleidsmaatregelen werden uitgelegd met verschillende frames, waarin een steeds veranderende tijdelijkheidsgedachte vaak de achterliggende gedachte was, soms expliciet en soms impliciet. In de uitleg van deze beleidsmaatregelen naar Molukkers werd extra framing ingezet. De tijdelijkheidsgedachte leidde niet tot het geheel ontbreken van beleid. Een geloof in een tijdelijk verblijf en de inzet om integratie te

¹⁷⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 146.

¹⁷⁵ Laarman, *Oude bekenden*, 110.

verbeteren sluiten elkaar niet uit. Eerst was nauwelijks aandacht voor integratie maar na de invoering van Zelfzorg werd er wel degelijk gericht op integratie, al bleef de aanname bestaan dat Molukkers uiteindelijk terug zouden gaan. Het is wel aannemelijk dat de grote invloed van het tijdelijkheidsidee ervoor zorgde dat het beleid pas laat kwam. Zo had de framing van in zowel het politieke domein als het publieke debat waarschijnlijk een grote invloed op het tot stand komen van beleid. Dit zorgde voor de toepassing in beleid van het idee van een vreemdeling die in Nederland verbleef, maar waarvan niemand wist hoe lang.

Uitleiding: Molukkers in breder kader van minderhedenbeleid

In dit hoofdstuk wordt de casus van overheidsbeleid ten aanzien van de opvang en integratie van Molukkers geplaatst in de bredere context van het Nederlandse naoorlogse integratiebeleid. Moet de opstelling van de overheid in de Molukse integratie nu opgevat worden als een afzonderlijke episode uit de Nederlandse geschiedenis of zijn er parallellen te trekken met het beleid ten aanzien van andere minderheden en migrantengroepen? Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van de verzuilingstheorie van historicus Malou Schrover over beleidsvorming ten aanzien van minderheden in Nederland.

Naoorlogs integratiebeleid in Nederland

Nederland zag zichzelf na de Tweede Wereldoorlog niet als immigratieland, zoals Van Amersfoort al stelde.¹⁷⁶ Toch waren er veel immigranten die zich na de oorlog blijvend vestigden in Nederland.¹⁷⁷ Mensen uit voormalig Nederlands-Indië en Suriname werden gezien als repatrianten en werden om deze reden toegelaten.¹⁷⁸ De Indische mensen uit de voormalige kolonie, die zowel Europees als Indonesisch bloed hadden, werden gezien als deels Nederlands en waren zelf ook georiënteerd op Nederland.¹⁷⁹ Toen er eind jaren vijftig een tekort bestond aan arbeidskrachten, keken werkgevers over de grens. Er was nog weinig concreet uitgewerkt migranten- of vluchtelingenbeleid dus het laten overkomen van mensen uit Marokko, Turkije en Zuid-Europa ging relatief eenvoudig.¹⁸⁰ Vanaf de jaren zestig kwamen de eerste zogenaamde 'gastarbeiders' naar Nederland.¹⁸¹

Het idee was dat deze gastarbeiders slechts tijdelijk zouden blijven om te komen werken. Ze namen dan over het algemeen ook geen familie mee. Er was weinig oog voor integratie vanuit de overheid.¹⁸² De gastarbeiders namen intrek in kwalitatief slechte huisvesting, zoals verouderde pensions.¹⁸³ De opstelling van de overheid tegen Molukkers is dus niet uitzonderlijk geweest: ook voor

¹⁷⁶ Van Amersfoort en Van Niekerk, 'Immigration as a Colonial Inheritance', 324.

¹⁷⁷ C. van Eijl, *Tussenland: Illegaal in Nederland, 1945-2000* (Hilversum, 2012), 20.

¹⁷⁸ María Bruquetas-Callejo, Blanca Garcés-Mascareñas, Rinus Penninx en Peter Scholten, 'Policymaking related to immigration and integration. The Dutch Case', *IMISCOE Country Report* (2007), 4.

¹⁷⁹ Laarman, *Oude bekenden*, 23 en 25.

¹⁸⁰ Van Eijl, *Tussenland*, 20.

¹⁸¹ Bruquetas-Callejo, 'Policymaking related to immigration', 5.

¹⁸² Bruquetas-Callejo, 'Policymaking related to immigration', 8.

¹⁸³ Nadia Bouras, 'Het land van herkomst: Perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010', (Hilversum, 2012), 74.

de gastarbeiders werd aanvankelijk geen integratiebeleid opgesteld vanwege de veronderstelling dat ze tijdelijk zouden verblijven in Nederland.

De presentatie van de Minderhedennota in 1983 betekende een belangrijke omslag in de opstelling van de Nederlandse regering. De regering erkende dat het verblijf van de gastarbeiders en andere migranten (ook de Molukkers) permanent was. Nu werd voor het eerst een uitgebreid beleidsplan voorgesteld voor de omgang met minderheden in Nederland. Er kwam nu ook aandacht voor integratie. Aangezien duidelijk was dat de gastarbeiders bleven, mochten de families overkomen. Dit leidde tot een piek in familiehereniging in de jaren tachtig.¹⁸⁴ Het integratiebeleid was erg gericht op het collectief. Zo werden Marokkanen als een homogene groep behandeld. Integratie met behoud van de eigen culturele identiteit was het devies in de integratie. Dit zou duren tot de jaren negentig, toen deze strategie losgelaten werd en er meer gekeken werd naar individuele migranten. Het overbrengen van families werd gezien als slecht voor de integratie; de regels voor gezinshereniging werden dan ook strenger.¹⁸⁵ De organisatie in eigen kring werd nu ook gedemotiveerd.¹⁸⁶

Verzuilingstheorie

Schrover toont in haar onderzoek aan dat de strategie van beleidvorming ten aanzien van minderheden in de jaren zestig niet uit de lucht kwam vallen, maar te verklaren was vanuit de historische context van verzuiling. De verzuiling is een omstreden concept in de geschiedwetenschap, maar het is in ieder geval duidelijk dat Nederland zichzelf zag als een verzuilde maatschappij. Het idee van verzuiling gaat uit van een samenleving opgedeeld in groepen, de zogenaamde zuilen, die georganiseerd waren op basis van ideologie of religie en onderling weinig contact hadden.¹⁸⁷ Deze verzuiling kende ook zijn weerslag op het overheidsbeleid. De georganiseerde zuilen konden als collectief een beroep doen op veel overheidssubsidie.¹⁸⁸

De invloed van het verzuilingsidee op het overheidsbeleid is ook terug te zien in de omgang met minderheden. In de jaren zestig namen de kenmerken van verzuiling al af maar dit idee van de structuur van de samenleving bleef nog wel bestaan in het overheidsbeleid. De minderheden in Nederland werden beschouwd als afzonderlijke zuilen. Een minderheid werd beschouwd als een homogene groep met unieke, essentialistische eigenschappen die inherent waren aan de etniciteit van

¹⁸⁴ Bruquetas-Callejo, 'Policymaking related to immigration', 8.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Rally Rijkschroeff en Jan Willem Duyvendak, 'De omstreden betekenis van zelforganisaties', *Sociologische Gids* 51 (2004), 18-35, alhier 18.

¹⁸⁷ Schrover, 'Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing', 332.

¹⁸⁸ Ibidem, 335.

een bevolkingsgroep.¹⁸⁹ Zo ontstond de constructie van een collectieve publieke identiteit. De overheid stimuleerde het bestaan van aparte Spaanse scholen, zodat de Spaanse identiteit behouden kon blijven, ook al wilden sommige Spanjaarden juist dat hun kinderen tussen autochtone kinderen naar school gingen.¹⁹⁰ Mijn onderzoek laat zien dat de overheid ook bij Molukkers al uitging van een idee van integratie met het behoud van het eigene, door steeds te benadrukken dat Molukkers hun eigen identiteit konden blijven behouden.

Uit de aanname van een collectieve identiteit vloeide voort dat de regering van mening was dat één belangenorganisatie de hele minderheid kon vertegenwoordigen. Het werd bijvoorbeeld actief aangemoedigd voor Turken om een Turkse organisatie op te stellen. Deze kon vervolgens rekenen op subsidie van de Nederlandse regering. Dit zou niet alleen goed zijn voor de onderlinge verbondenheid in de groep, maar leverde ook voor een overlegpartner voor de Nederlandse overheid op. 'De Turken' konden nu ook georganiseerd mee praten in het geliefde poldermodel.¹⁹¹

De constructie van een collectieve publieke identiteit zorgde er echter voor dat er geen oog was voor verschillen binnen deze groep, stelt Schrover.¹⁹² Toen er werd gekort op subsidies gedurende de jaren tachtig en negentig, bleef er alleen geld over voor de organisaties die volledig pasten in het beeld wat er bestond van deze groep. Er was sprake van een statisch beeld van de minderheden waarin leden uit de minderheidsgroepen altijd 'de ander' bleven.¹⁹³ Dit idee moedigde de mensen uit de groepen zelf aan om elkaar op te zoeken en minder de verbinding te zoeken met autochtone Nederlanders. Schrover concludeert dus dat het falen van de multiculturele samenleving is te wijten aan de opstelling van het overheidsbeleid, dat gebaseerd was op een oud idee van verzuiling.

Hoewel Schrover in haar onderzoek kijkt naar migranten die vanaf de jaren zestig naar Nederland kwamen, is het relevant om haar onderzoek te vergelijken met de komst van Molukkers naar Nederland in de jaren vijftig om te kunnen analyseren in hoeverre de behandeling van Molukkers een uniek was. Op twee punten lijkt de beleidsvorming die Schrover schetst over de jaren zestig op die van de jaren vijftig met betrekking tot de Molukse gemeenschap.

Ten eerste liet de eerder verschenen literatuur al een grote invloed zien van de Molukse belangengroepen in overleg met de overheid. Doordat de leden van deze organisatie in het kader van hun strijd voor de RMS terughoudend waren om in Nederland te willen integreren, had dit invloed op hoe de overheid beleid opstelde. De regering luisterde namelijk naar hen maar dit beleid zou gaan

¹⁸⁹ Schrover, 'Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing', 335.

¹⁹⁰ Ibidem, 343.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Ibidem, 335.

¹⁹³ Ibidem, 351.

gelden voor de gehele Molukse gemeenschap. Dit onderzoek toont aan dat de overheid het bestaan van deze belangengroepen ook actief stimuleerde door met ze in overleg te gaan. Een officieel inspraakorgaan van Molukkers werd pas opgericht in 1976, maar al in het begin van de jaren vijftig werden deze belangengroepen gestimuleerd. Zo gaf de regering als reden voor de 'tijdelijkheid' dat 'Molukse voormannen' dit ook wilden. Blijkbaar is er dus overleg geweest met een aantal belanghebbenden. Bovendien werden in de woonoorden zogenaamde kampraden ingesteld.¹⁹⁴ De gekozen vertegenwoordigers konden overleggen met de overheid.¹⁹⁵ De Nederlandse regering hield vast aan deze communicatie met belangengroepen, zelfs in individuele gevallen.¹⁹⁶

Recentere kritische literatuur stelt dat de belangengroepen met hun ideeën van tijdelijkheid het beleid beïnvloedden.¹⁹⁷ Dit kan zeker het geval zijn, maar het feit dat ze een stem hadden volgde uit het model van overleg met belangengroeperingen waarbij meningen van enkelen geprojecteerd werden op de hele gemeenschap.

Ten tweede laat dit onderzoek zien dat de overheid in beleidsvorming uitging van een collectieve identiteit van Molukkers. Net na de aankomst van Molukkers werd de tijdelijkheid gelegitimeerd door het 'verschilframe'. Er werd keer op keer benadrukt hoe anders Molukkers waren. In deze uitleg kwamen duidelijk essentialistische ideeën over de identiteit van alle Molukkers naar voren, bijvoorbeeld dat ze hun familie belangrijk vonden. Ook later bleef de overheid de Molukkers als een collectief benaderen en dit toepassen in het beleid. Omdat 'alle' Molukkers een grote gemeenschapszin kenden, werden ze gezamenlijk in een wijk geplaatst.

Waar het onderzoek van Schrover echter weinig oog voor heeft, is dat het hanteren van een collectieve identiteit niet alleen een praktijk was bij de Nederlandse regering, maar ook in de wetenschap. De regering schakelde de commissie Verwey-Jonker in om onderzoek te doen naar goed beleid. Zij besteedde veel aandacht aan onderzoek naar de Molukse cultuur. Meerdere malen werd in het rapport verwezen naar het idee dat de Molukkers een sterke drang hadden naar eenheid. De commissie vond dan ook dat de Nederlandse regering de Molukkers als collectief moest benaderen.

Bij de Ambonezen moet men niet in de eerste plaats naar dit individuele aanpassingsproces kijken, maar naar het collectieve aspect. Bij hen is de groep zo belangrijk, dat de vraag hoe deze groep of groepen zich aanpassen onder de nieuwe omstandigheden van het verblijf in Nederland vóóraf gaat aan bestudering van de individuele processen.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Steijlen, 'Closing the 'KNIL chapter'', 124.

¹⁹⁵ Steijlen, 'Shifting to the core', 155

¹⁹⁶ Fridus Steijlen, 'Shifting to the core', 156.

¹⁹⁷ Zie onder andere Trappenberg, 'Had het anders gekund?', 17.

¹⁹⁸ Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland*, 95.

Ook Veenman en Jansma adviseerden de overheid de Molukkers te zien als een groep en daar het beleid op af te stemmen. Aangezien verschillende aanbevelingen uit het rapport van commissie Verwey-Jonker werden overgenomen, had dit uitgangspunt veel invloed op het beleid.

Samengevat kan worden gezegd dat de tendens in beleidsvorming om minderheden als een zuil te zien en daar ook naar te handelen, niet begon met de komst van gastarbeiders in de jaren zestig en zeventig. Al tijdens de komst van de Molukkers naar Nederland in de jaren vijftig zijn hiervan kenmerken waar te nemen. Zowel bij Molukkers als bij gastarbeiders had de tijdelijkheidsgedachte invloed op het beleid. Ook ging de Nederlandse overheid uit van een collectieve identiteit van Molukkers in het vormen van beleid. Het overleg met Molukkers vond plaats in de vorm van inspraak van belangengroepen. Het is te simpel om dit alles te zien als een strategie en werkwijze van alleen de overheid in het geval van de integratie van Molukkers. Wetenschappers pasten deze ideeën ook toe en hadden daarmee invloed op het beleid. Niet alleen de overheid maar ook wetenschappers staan onder invloed van dominante beeldvorming in de samenleving en kunnen hier tot op zekere hoogte niet onafhankelijk van denken. Misschien moet er in de verzuilingstheorie dan ook niet alleen gesproken worden over een actieve bewuste strategie van de overheid, maar ook van een maatschappijbrede opvatting. Concluderend heeft het dus zin om zowel te kijken naar een dominante framing in een samenleving, waar zowel de overheid, wetenschap en andere spelers aan bijdragen, om zo meer inzicht te krijgen in waarom bepaald beleid tot stand is gekomen.

Literatuurlijst

Afbeelding voorblad

-Moluks Museum Maluku, 'Tijdelijk naar Nederland' <<http://www.museum-maluku.nl/>> [geraadpleegd op 07-06-2017].

Primaire literatuur

A. Rijksbegrotingen

Alle rijksbegrotingen tussen 1951 en 1970 zijn geanalyseerd waarin beleid omtrent Molukkers werd besproken. Tot 1954 wordt het beleid omtrent Molukkers beschreven in de rijksbegroting van het ministerie van Overzeese Rijksdelen, daarna van Maatschappelijk Werk. Laatstgenoemde ministerie verandert in 1968 van naam. De rijksbegrotingen zijn te vinden op www.statengeneraaldigitaal.nl.

Rijksbegrotingen die expliciet in deze scriptie genoemd zijn:

- *Rijksbegroting voor Ministerie Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* (1951), 1900 XIII B9.
- *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1953), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord.
- *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1955), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord.
- *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1957), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord.
- *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1958), Hoofdstuk XII A, Memorie van antwoord.
- *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1959), Hoofdstuk XII A, Memorie van toelichting.
- *Rijksbegroting voor Maatschappelijk Werk* (1965), Hoofdstuk XVI, Memorie van toelichting.
- *Rijksbegroting voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk* (1968), Hoofdstuk XVI, Memorie van Toelichting.
- *Rijksbegroting voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk* (1969), Hoofdstuk XVI, Memorie van Toelichting.

B. Pertemuan

In deze scriptie zijn alle Nederlandstalige artikelen uit *tijdschrift Pertemuan* geanalyseerd. Dit blad werd maandelijks uitgegeven tussen 1954 en 1966 door het CAZ. Dit tijdschrift is te vinden in het archief van voormalig Moluks Museum Maluku:

Oud Wulfseweg 1
3992 LT Houten

Artikelen die expliciet in deze scriptie genoemd zijn:

- Raalte, A. J. van, 'Aan allen die in de woonoorden vertoeven', *Pertemuan* 8 (1958), 24.
- Raalte, A. J. van, 'Aan allen die in de woonoorden en woonwijken vertoeven', *Pertemuan* 12 (1959), 24.
- Raalte, A. J. van, 'Aan allen die in de woonoorden en woonwijken vertoeven', *Pertemuan* 12 (1960), 29.
- Raalte, A. J. van, 'Aan allen die in woonwijken, woonoorden of elders in Nederland verblijven', *Pertemuan* 12 (1962), 29.
- Ringen, J. van, 'Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', *Pertemuan* 11 (1954), 16.
- Ringen, J. van, 'Aan de gemeenschap der tijdelijk in Nederland verblijvende Ambonezen', *Pertemuan* 9 (1955), 20.
- Ringen, J. van, 'Mededeling', *Pertemuan* 5 (1955), 6.
- Thiel, van F. J. F. M., 'Aan alle mannen en vrouwen in de Ambonezenwoonoorden', *Pertemuan* 4 (1956), 19.
- Redactie, 'Beste meisjes', *Pertemuan* 4 (1955), 8.
- Redactie, 'Opening schouwburg van Schattenberg', *Pertemuan* 2 (1956), 8-11.
- Redactie, 'Uitreiking diploma's cursus automontage', *Pertemuan* 6 (1956), 17.
- Redactie, 'Studieresultaten', *Pertemuan* 10 (1956), 12.
- Redactie, 'De beschutte werkplaats', *Pertemuan* 7 (1957), 2.
- Redactie, 'We horen allemaal bij elkander', *Pertemuan* 1 (1958), 4.
- Redactie, 'Wat het hart goed doet', *Pertemuan* 5 (1958), 4.
- Redactie, 'Uw stem telt mee', *Pertemuan* 1 (1959), 2.
- Redactie, 'Over werken', *Pertemuan* 1 (1959), 5.
- Redactie, 'Onze eerste woonwijk in gebruik genomen, te Appingedam', *Pertemuan* 1 (1960), 10.
- Redactie, 'Wij krijgen een huis!', *Pertemuan* 6 (1960), 15.
- Redactie, 'Woonwijk voor Ambonezen', *Pertemuan* 2 (1960), 16.

- Redactie, 'Voor de Ambonezen, die niet meer in de woonoorden wonen, maar zich te midden van de Nederlanders gevestigd hebben', *Pertemuan* 6 (1960), 24.
- Redactie, 'Pertemuan, toen nu en verder', *Pertemuan* 10 (1960), 12.
- Redactie, 'We krijgen een huis', *Pertemuan* 6 (1960), 15.
- Redactie, 'Hoe gaat het nu met hen?', *Pertemuan* 1 (1961), 12.
- Redactie, 'Over de woonwijken', *Pertemuan* 1 (1961), 16.
- Redactie, 'Hoe gaat het nu met hen?', *Pertemuan* 1 (1961), 12.
- Redactie, 'Van woonoord naar woonwijk', *Pertemuan* 4 (1961), 12.
- Redactie, 'Een kerktocht', *Pertemuan* 3-4 (1963), 14.
- Redactie, 'De jongeren in het ouderlijk huis', *Pertemuan* 2 (1966), 2.

C. Commissie Verwey-Jonker

Het onderzoeksrapport van de commissie Verwey-Jonker verscheen in 1959 en is in te zien in het archief van voormalig Moluks Museum Maluku.

- Commissie Verwey-Jonker, *Ambonezen in Nederland* (Den Haag, 1959).

Secundaire literatuur

- Amersfoort, Hans van, *De Sociale Positie van de Molukkers in Nederland* (Den Haag, 1971).
- Amersfoort, Hans van, *Immigratie en minderheidsvorming* (Alphen a/d Rijn, 1974).
- Amersfoort, Hans van, 'The waxing and waning of a diaspora: Moluccans in the Netherlands, 1950–2002', *Journal of Ethnic and migration studies* 30 (2004), 152-174.
- Amersfoort, Hans van, en Mies van Niekerk, 'Immigration as a Colonial Inheritance: Post-Colonial Immigrants in the Netherlands, 1945–2002', *Journal of ethnic and migration studies*, 32 (2009), 323-346.
- Bartels, Dieter, 'Can the Train Ever Be Stopped Again? Developments in the Moluccan Community in the Netherlands before and after the Hijackings' *Indonesia* 41 (1986), 23-45.
- Bartels, Dieter, *Moluccans in exile, a struggle for ethnic survival, socialization, identity formation and emancipation among and East-Indonesian minority in the Netherlands* (Utrecht, 1989).
- Boer, A. W. den, 'De Molukkers in Nederland', *Spiegel Historiael* 12 (1977), 526-534.
- Bootsma, P., *De Molukse Acties. Treinkapingen en gijzelingen 1970-1978* (Amsterdam, 2000).

- Bouras, Nadia, *Het land van herkomst: Perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010* (Hilversum, 2012).
- Bovenkerk, F. L., L. Bovenkerk-Teerink, Brunt (e.a.), *Zuidmoluks terrorisme, de media en de publieke opinie* (Amsterdam, 1982);
- Bron, R., en C. Bijl de Vroe, 'Zuid-Molukse gijzelingsacties jaren 70', in E. Muller (red.) *Crises in Nederland. Rampen, rellen, gijzelingen en andere crises* (Deventer, 2011), 591-610;
- Bruquetas-Callejo, Maria, Blanca Garcés-Mascareñas, Rinus Penninx en Peter Scholten, 'Policymaking related to immigration and integration. The Dutch Case', *IMISCOE Country Report* (2007), 4.
- Demant, F., en B. de Graaf 'How to Counter Radical Narratives: Dutch Deradicalization Policy in the Case of Moluccan and Islamic Radicals', *Studies in Conflict & Terrorism* (2010) 408- 428.
- Duursma, Mark, en Wilmer Heck, 'Nog 45 gemeenten hebben aparte Molukse wijk', *NRC.next* (19 mei 2017) <<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/05/19/nog-45-gemeenten-hebben-aparte-molukse-wijk-9344587-a1559706>> [geraadpleegd op 03-06-2017]
- Eijl, C. van, *Tussenland: Illegaal in Nederland, 1945-2000* (Hilversum, 2012), 20.
- Goffman, E., *Frame analysis: An essay on the organisation of experience* (Cambridge, 1974).
- Hulst, Merlijn van, en Dvora Yanow, 'From Policy "Frames" to "Framing": Theorizing a More Dynamic, Political Approach', *The American Review of Public Administration* 1 (2016) 92–112.
- Laarman, Charlotte, *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten 1945-2005* (Leiden, 2013).
- Manuhutu, Wim, en Henk Smeets, *Tijdelijk verblijf: de opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (Utrecht, 1991).
- Pels, T. V. M., *Molukkers in Nederland, overheidsbeleid 1951-1978* (Amsterdam, 1979).
- Rein, M., en D. Schon, *Frame reflection: Toward the resolution of intractable policy controversies* (New York, 1994).
- Rijkschroeff, Rally, en Jan Willem Duyvendak, 'De omstreden betekenis van zelforganisaties', *Sociologische Gids* 51 (2004), 18-35.
- Scholten, Peter, en Ronald Holzhaacker, 'Bonding, bridging and ethnic minorities in the Netherlands: changing discourses in a changing nation', *Nations and nationalism* 15 (2009), 81-100.
- Scholten, Peter, *Framing Immigrant Integration* (Amsterdam, 2011).
- Schrover, Marlou, 'Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing Dutch Migration History and the Enforcement of Essentialist Ideas', *BMGN Low Countries Historical Review* 2-3 (2010) 329-354.
- Smeets, Henk en Fridus Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers* (Amsterdam, 2006).

- Steijlen, Fridus, 'Nationalism in exile. Nationalism among the Moluccans in the Netherlands 1951-1990/1992', *History of European Ideas* 15 (1992), 779-784.
- Steijlen, Fridus, *RMS: van ideaal tot symbool. Moluks nationalisme in Nederland 1951-1994* (Amsterdam, 1996).
- Steijlen, Fridus, 'Closing the 'KNIL chapter': a key moment in identity formation of Moluccans in the Netherlands' in: U. Bosma (red.), *Postcolonial immigrants and identity formations in the Netherlands*, (Amsterdam, 2012) 117-134.
- Steijlen, Fridus, 'Shifting to the core of the ethno-cultural position, Moluccan camps and wijken revisited' in: A. Heelsum en B. Garcés-Mascreñas (red.), *Migration and integration research; Filling in Penninx's heuristic model* (Amsterdam, 2013), 152-168.
- Trappenburg, Margot, 'Had het anders gekund? Over het Nederlandse integratiebeleid', in H. Pellikaan & M. Trappenburg (red.), *Politiek in de multiculturele samenleving*, (Amsterdam, 2003), 13-37.
- Veenman, J. en L.G. Jansma, 'Molukkers in Nederland: beleid en onderzoek', *Mens en Maatschappij* 53 (1978) 217-229.
- Veenman, Justus *Molukse jongeren in Nederland. Integratie met de rem erop*. (Assen, 2001).